

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури
та методики навчання

**СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ-ПОЕМИ «ПОЗА МЕЖАМИ
БОЛЮ» О. ТУРЯНСЬКОГО В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ**

Магістерська робота

зі спеціальності 014 Середня освіта

(Українська мова і література)

студентки 40-61-2 У групи

Навчально-наукового інституту

філології та історії

Якимчук Алли Володимирівни

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук,

старший викладач

Клейменова Тетяна В'ячеславівна

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Характеристика понять «повість», «поема», «повість-поема», «поема в прозі» у літературознавстві.....	9
1.2. Світоглядні засади, жанрові домінанти й тематика творчості О. Турянського.....	14
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТІ-ПОЕМИ «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ» ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО.....	26
2.1. Історія написання та проблема жанрової природи твору «Поза межами болю».....	26
2.2. Сильові та композиційно-сюжетні особливості повісті-поєми О. Турянського.....	32
2.3. Проблематика й образи-персонажі повісті-поєми «Поза межами болю».....	40
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ-ПОЕМИ «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ.....	52
3.1. Аналіз навчально-методичних джерел із досліджуваної проблеми.....	52
3.2. Особливості вивчення епічних і ліро-епічних творів у старшій школі.....	70
3.3. Методичні рекомендації вчителям-словесникам із вивчення повісті-поєми «Поза межами болю» Осипа Турянського.....	77
Висновки до розділу 3.....	88
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94
ДОДАТКИ.....	101

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Осип Турянський (1880–1933) – західноукраїнський письменник, літературний критик, перекладач, педагог. У світі він знайомий насамперед як автор повісті-поєми «По́за межами болю», що нині вивчається учнями закладів загальної середньої освіти. Цей твір із часів Першої світової війни засвідчує високий рівень розвитку української літератури перших десятиліть ХХ ст., має антивоєнний пафос, вагомий стильовими особливостями й актуальним ідейним спрямуванням заперечення війни, яка забирає в людини найдорожче – життя. На думку М. Нестелеєва, О. Турянський «...спромігся голосно заявити про себе одним твором, який ще за життя його автора охрестили геніальним. Можливо, саме цей феномен і досі заважає адекватно оцінити роль письменника в національній культурі» [43, с. 50].

Дослідження художнього доробку О. Турянського представлено в наукових публікаціях таких учених, як З. Гузар, М. Ільницький, Л. Лебедівна, Н. Мафтин, М. Нестелеєв, А. Печарський, С. Пінчук, Р. Плен, Т. Ткаченко, О. Ткачук, Р. Федорів та ін. У більшості з них аналізуються повість-поєма «По́за межами болю», роман «Син землі». Зокрема, поетиці твору «По́за межами болю» присвячено дисертаційне дослідження А. Печарського. Літературознавці в періодичних джерелах розглядають такі аспекти цієї повісті-поєми: поетику експресіонізму в ній (Н. Мафтин) [36], історію написання, жанрово-стильові особливості, систему образів (С. Пінчук [48], Р. Федорів [69], М., Нестелеєв [43], Р. Мовчан [39]), О. Ткачук [60] та ін. Однак потребують уточнень і доповнень жанрові особливості, що розглядаються вченими по-різному, проблеми й життєва філософія персонажів у творі з урахуванням трагічних подій сьогодення в Україні.

Позитивним є факт введення цього твору до шкільної програми з української літератури. Вивчення антивоєнних творів сприяє формуванню в

школярів національної самосвідомості, патріотизму, вихованню загальнолюдських цінностей, моральних якостей, відрази до війни, будь-якого насилля і жорстокості у світі.

Однак за всього розмаїття публікацій, присвячених повісті-поемі «Поza межами болю», праць, що розкривають специфіку її вивчення в сучасній школі недостатньо. Їх перелік складають здебільшого розробки планів-конспектів уроків із цієї теми, зокрема, таких авторів (учителів, учителів-методистів), як Н. Бондаренко [4], Ю. Грицай [14], В. Крисюк [26], Л. Мельник [37] та ін., тоді як особливості вивчення твору О. Турянського потребують ґрунтовного розкриття в контексті сучасних методичних підходів.

Відтак, актуальність теми дослідження пов'язана як з антивоєнним спрямуванням повісті-поєми «Поza межами болю», яку варто переосмислити в умовах сьогодення, війни, яку розв'язала проти України сусідня держава-агресор, так і з потребою сучасного підходу до вивчення твору О. Турянського в закладах загальної середньої освіти.

Мета магістерської роботи – розкрити особливості вивчення повісті-поєми О. Турянського в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати сутність понять «повість», «поєма», «повість-поєма», «поєма в прозі» в літературознавстві;
- 2) визначити світоглядні засади, жанрові домінанти й тематику творчості О. Турянського;
- 3) дослідити жанрові, стильові та композиційно-сюжетні особливості повісті-поєми «Поza межами болю» О. Турянського;
- 4) проаналізувати проблематику та систему образів твору;
- 5) здійснити аналіз навчально-методичних джерел із проблеми вивчення епічних і ліро-епічних творів у старшій школі, у тому числі твору О. Турянського;

б) розробити методичні рекомендації вчителям-словесникам із вивчення повісті-поєми «По̀за межами болю».

Об'єктом дослідження є твір «По̀за межами болю» О. Турянського й освітній процес з української літератури в сучасній школі.

Предметом магістерської роботи є особливості вивчення повісті-поєми «По̀за межами болю» О. Турянського в закладах загальної середньої освіти.

У роботі на різних етапах були застосовані такі **методи дослідження**:

1. літературознавчі: описовий (з метою рецепції наукової літератури з теми дослідження); культурно-історичний (для виявлення умов формування авторського осмислення Першої світової війни); біографічний (для з'ясування джерел створення сюжету й образів), герменевтичний (для дослідження й інтерпретації художнього тексту). Також у роботі використано елементи проблемно-тематичного й контекстуального аналізів.

2. загальнонаукові: аналіз літературознавчих, науково-методичних праць, навчальних програм, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з української літератури, сайтів інтернету, з досліджуваної проблеми; узагальнення матеріалу для визначення теоретичних засад дослідження та педагогічного досвіду з означуваної проблеми; метод теоретичного моделювання (застосовано для визначення предмета, об'єкта дослідження).

Теоретико-методологічною основою дослідження є теоретико-літературні праці таких учених, як П. Білоус, О. Галич, А. Ткаченко, Н. Ференц, у яких розкрито сутність ключових понять магістерської роботи; історико-літературні та критичні дослідження вчених (Л. Лебедівна, Н. Мафтин, Р. Мовчан, М. Нестелєєв, А. Печарський, С. Пінчук, Р. Плен, Т. Ткаченко, О. Ткачук, Р. Федорів), що висвітлюють художні особливості творчості, зокрема повісті-поєми «По̀за межами болю» О. Турянського, напрацювання методистів і педагогів із проблеми вивчення твору

письменника в закладах загальної середньої освіти (Н. Волошина, О. Куцевол, О. Лілік, А. Лісовський, А. Ситченко, Г. Токмань).

Наукова новизна одержаних результатів. У магістерській роботі узагальнено і доповнено відомості про ідейно-художню своєрідність твору О. Турянського «Поза межами болю» та особливості вивчення поеми у прозі (повісті-поєми) на уроках української літератури; здійснено аналіз проблеми в методичних джерелах і шкільній практиці; розроблено власні методичні рекомендації до вивчення твору О. Турянського «Поза межами болю» в 11 класі сучасної школи.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає в тому, що її наукові результати можуть бути застосовані для комплексного дослідження антивоєнної прози в українській літературі першої половини ХХ ст., особливостей її вивчення в сучасній школі.

Практичне значення дослідження. Сформульовані положення, висновки магістерської роботи та розроблені в ній методичні рекомендації можуть бути використані вчителями-практиками закладів загальної середньої освіти під час підготовки і проведення уроків української літератури в 11 класі, викладачами закладів вищої освіти у процесі читання нормативного курсу «Історія української літератури» і спецкурсів для студентів спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література), здобувачами вищої освіти для написання курсових, кваліфікаційних робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки магістерської роботи викладалися та обговорювалися на *XII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції молодих учених і студентів (7-8 грудня 2022 р., м. Глухів)*, V Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю (16–17 лютого 2023 р., м. Глухів), XIV Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм» (21 квітня 2023 р., м. Полтава), Всеукраїнській науково-

практичній інтернет-конференції «Арватівські читання – 2023», присвяченій 95-річчю від дня народження академіка Ф. С. Арвата (17 травня 2023 р., м. Ніжин), 11th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students «THE 21ST CENTURY CHALLENGES IN EDUCATION AND SCIENCE» (April 20-21, 2023).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях:

1. Якимчук А. В. Жанрові особливості та проблемно-тематичні домінанти повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених і студентів 7-8 грудня 2022 р. Глухів. 2022. С. 318–320.*

2. Якимчук А. Жанрові та проблемно-тематичні домінанти творчості О. Турянського. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки: зб. наукових праць викладачів і студентів [випуск 11] / за заг. ред. В. А. Каліш. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2023. С. 280–288.*

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 121 сторінка, із них основного тексту – 93 сторінки.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання магістерської роботи, окреслено загальнонаукові та власне літературознавчі методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення результатів роботи, подано відомості про апробацію її результатів.

У першому розділі «Теоретичні основи дослідження» визначено сутність понять «повість», «поема», «повість-поема», «поема в прозі» в

літературознавчій науці, з'ясовано їх основні риси; досліджено світоглядні засади, жанрові домінанти й тематику творчості О. Турянського.

У другому розділі «Ідейно-художня своєрідність повісті-поєми "Поза межами болю" Осипа Турянського» досліджено історію написання та проблему жанрової природи твору «Поза межами болю», стильові й композиційно-сюжетні особливості повісті-поєми, проаналізовано її проблематику й персонажів.

У третьому розділі «Особливості вивчення повісті-поєми "Поза межами болю" на уроках української літератури в 11 класі» проаналізовано чинні шкільні програми, підручники й навчально-методичні посібники з української літератури в аспекті досліджуваної проблеми, з'ясовано особливості вивчення епічних і ліро-епічних творів на уроках української літератури в старших класах школи, подано методичні рекомендації до вивчення повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського в 11 класі.

Висновки узагальнюють основні результати дослідження.

У списку використаних джерел подано 75 позицій використаної літератури.

У додатках подано конспекти уроків з української літератури за творчістю О. Турянського (11 клас).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Характеристика понять «повість», «поема», «повість-поема», «поема в прозі» у літературознавстві

Дослідження повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського в літературознавчому й методичному аспекті неможливе без аналізу ключових понять теми: повість, поема, повість-поема, поема в прозі, адже вони стосуються жанрових особливостей твору. З'ясуємо, як подає сутнісно-змістову характеристику цих понять літературознавча наука.

Принагідно зазначимо, що повість є жанром оповідного роду художньої літератури – епосу, тоді як поема, повість-поема, поема в прозі стосуються царини ліро-епосу, що характеризується поєднанням ліричних та епічних зображально-виражальних засобів.

Повість – епічний твір середньої жанрової форми. У давні часи повістю вважали будь-який розповідний твір.

Літературознавець П. Білоус трактує повість як «розповідний художній твір із нерозгалуженим сюжетом, невеликою кількістю персонажів, з охопленням незначної кількості осіб» [3, с. 140], тоді як літературознавчий словник-довідник за редакцією Р. Гром'яка (2006) визначає повість як «епічний прозовий твір (рідше віршований, який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням» [35, с. 539].

На нечіткість і розмитість жанрових меж повісті вказують також автори підручника «Теорія літератури» О. Галич, В. Назарець і Є. Васильєв [12, с. 269].

За Н. Ференц, «В основі повісті – один або кілька конфліктів, небагато подій, один або декілька епізодів, повільний розвиток подій, відносно проста композиція» [70, с. 244].

Повість більша обсягом за оповідання й менша за роман. На відміну від оповідання, повість характеризується «...розгорнутішим сюжетом, більшою кількістю другорядних персонажів, повнішою та глибшою їх характеристикою, наявністю описів» [35, с. 539].

Якщо в оповіданні найчастіше змальовано автором один епізод чи подія, повість, як і роман, може містити декілька подій, що стосуються одного головного персонажа.

Однак відмінність повісті від роману менш виразна, вони схожі предметом і засобами зображення, специфікою розкриття характерів. На відміну від роману, у повісті «немає гостродраматичних ситуацій, які приваблюють романіста» [70, с. 244], у ній порушено менше проблем, охоплено коротший період життя головного персонажа, активнішу роль займає оповідач, події можуть викладатися в хронологічній послідовності (як-от «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, хоча останнє може стосуватися й роману, наприклад, «Марія» У. Самчука). Загалом провести чітку межу між повістю і романом доволі складно.

До кінця XIX ст. термін «повість» не використовувався в сьогочасному значенні. Цей жанр став популярним у першій половині XIX ст., тоді ж він уже використовувався вже в сучасному трактуванні. Серед найвідоміших українських повістей XIX – початку XX ст. – «Сердешна Оксана», «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, «Наймичка», «Художник», «Музикант» Т. Шевченка, «Інститутка» Марка Вовчка, «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Сонячний промінь», «Серед темної ночі», «Під тихими вербами» Б. Грінченка, «Захар Беркут» І. Франка, «Тіні забутих предків», «Fata morgana» М. Коцюбинського, «Людина», «Царівна», «Через кладку»,

«За ситуаціями», «Земля» О. Кобилянської, «Талант» С. Васильченка, «Страчене життя» А. Тесленка, «Ярошенко» О. Маковея» та ін.

Суттєвою рисою жанру повісті є її можлива ліричність, хоча ліризм може бути притаманний й іншим жанрам, зокрема поемі.

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'яка (1997) *поему* (грецьк. роїѐта – твір) визначено як «ліричний, епічний, ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображені значні події і яскраві характери» [35, с. 541].

Первісна поема мала героїчний характер, творилася на основі стародавніх міфів, історичних подій («Іліада», Одиссея» Гомера, «Енеїда» Вергілія, «Пісня про Роланда» «Слово про похід Ігоря», «Пісня про мого Сіда», «Пісня про нібелунгів» та ін.).

У підручнику «Теорія літератури» для студентів вищих навчальних закладів (автори О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв) поема – один із жанрів ліро-епосу. Автори визначають ліричні й епічні елементи в такому творі: «Це великий віршований твір, у якому порушуються важливі проблеми минулого, сучасного і майбутнього. У поемі зливаються воєдино епічні (події, сюжети, характери) і ліричні елементи (авторські переживання, ліричні відступи, ліричний герой)» [12, с. 488].

Н. Ференц, розкриваючи жанрово-стильові особливості поеми, наголошує, що в поемі, «розповідаючи про події, вчинки, поет передає особисті переживання, які поглиблюють розкриття теми і передають ставлення автора до зображуваного. Сюжет ліро-епічної поеми чіткий, динамічний, характеристика героїв поєднується з ліричними відступами» [70, с. 282].

Найяскравіші приклади поем в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. – «Катерина», «Гайдамаки», «Наймичка», «Кавказ», «Іван Підкова» Т. Шевченка, «Мойсей», «Іван Вишенський», «Смерть Каїна»

І. Франка, «Давня казка» Лесі Українки, «Євшан-зілля» М. Вороного, «Золотий гомін» П. Тичини та ін.

Дослідники наголошують, що ліро-епічні поеми можуть бути прозовими. Зокрема, А. Ткаченко до цього жанру відносить окремі твори М. Коцюбинського («Intermezzo», «Цвіт яблуні»), оскільки вони не мають гострої інтриги, несподіваної розв'язки [70, с. 282].

Поема розвивається на межі епосу, лірики і драми, синтезувала їх характерні ознаки. Серед її жанрових різновидів виділяють ліро-епічну, ліричну, епічну, сатиричну, героїчну, бурлескную, драматичную та ін. Зустрічаються і такі жанри, як поема-нарис, поема-повість, поема-роман та ін.

Оскільки в дослідженні нас цікавить саме повість-поема, зупинимося детальніше на її особливостях. Зауважимо, що в літературознавчих словниках і підручниках / посібниках із літературознавства розкрито сутність понять «повість» і «поема», що було з'ясовано вище, однак поняття повість-поема не розглядається.

У мережі «Інтернет» на сайтах, адресованих учням шкіл і присвячених розкриттю художніх особливостей твору О. Турянського «Поза межами болю», знаходимо окремі міркування щодо жанру: «*Повість-поема* – це ліро-епічний твір, написаний прозою, у якому оповідь про історичні події й події життя героїв розкривається через сприйняття й оцінку оповідача» [67].

Цей термін зустрічається і в літературознавчих статтях, присвячених безпосередньо твору О. Турянського. Зокрема, Р. Мовчан, подає поняття повість-поема і поема у прозі як синонімічні, визначаючи ними жанр твору О. Турянського: «...повість-поема або поема у прозі – значний за обсягом ліро-епічний твір, у якому зображено якісь значні події та яскраві характери. Відзначається наскрізним пафосом та ліризмом, проникливим авторським голосом» [39, с. 68].

Розглянемо у такому разі поняття *поема в прозі* детальніше, звернувшись до відповідних наукових джерел.

В електронній версії Великої української енциклопедії *поема в прозі* – це «великий за обсягом різновид поезії в прозі» [8].

У літературознавчій енциклопедії (укладач Ю. Ковалів) поняття, яке нас цікавить, розкрито набагато ширше, з акцентом на жанрово-стильові риси: «*поема в прозі* – значний за обсягом різновид поезії в прозі, синкретичний жанр лірики, реалізований у рефлексивних чи суб'єктивізованих творах із виразними поетичними засобами, написаних за принципами прозового ритмізованого мовлення» [34, с. 232]. Цей жанр виник у зв'язку з деканонізацією класичних жанрів. В українській літературі поему у прозі творили В. Поліщук, Ю. Тарнавський, В. Гадзінський, О. Турянський та ін.

Оскільки *поема в прозі* є різновидом поезії в прозі, вважаємо доцільним розглянути й сутність цього поняття. Ю. Ковалів тлумачить його як «короткий ліричний настроєвий твір, наближений за формою представлення до прози, а за мелодикою, підвищеною емоційністю та ліричним сюжетом з елементами спорадичного (оказіонального) римування – до поезії, але без розміру, регулярного римування, строф» [34, с. 189–190]. Таким творам властива лінійна організація мовного матеріалу, наявність монологів, вільний виклад думки.

Автори підручників з української літератури для 11 класу, у якому вивчається твір О. Турянського, подають такі визначення поеми у прозі: «*Поема в прозі* – ліро-епічний прозовий твір, що відзначається властивою для поеми фрагментарністю в змалюванні подій» (О. Борзенко, О. Лобусова) [6, с. 52]; «*Поема в прозі (повість-поема)* – великий за обсягом ліро-епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери. Цьому жанру властиві всеохопний пафос і ліризм» (О. Авраменко) [1], «*Наявний розгорнутий динамічний, напружений сюжет, використовуються ліричні та епічні засоби у*

відображенні дійсності» [68] та ін. Як бачимо, автори підручників здебільшого акцентують увагу на рисах поеми в означеному жанрі.

Таким чином, на основі аналізу ключових понять дослідження, можемо зробити висновок, що повість – епічний твір середньої жанрової форми, а поема – ліричний, епічний, ліро-епічний твір, де відтворені вагомі події та яскраві характери, уміщені авторські переживання, ліричні відступи. Поняття повість-поема й поема в прозі є досить близькими за значенням, оскільки стосуються ліро-епічних творів, написаних ритмізованою прозою, поєднують ліричне та епічне начала, риси поеми та повістєвого жанру.

Детальніше жанрові особливості поеми в прозі розглянемо нижче, на прикладі досліджуваного твору О. Турянського.

1.2. Світоглядні засади, жанрові домінанти й тематика творчості Осипа Турянського

Осип Турянський (1880–1933) – західноукраїнський письменник, літературний критик, перекладач, педагог, чия прозова спадщина сьогодні мало відома українському читачеві.

За словами одного з дослідників його художнього набутку С. Пінчука, «Твори О. Турянського були не до смаку законодавцям літературної моди із націоналістичного «Літературно-наукового вісника» 20-х рр.<...> Їх дратувало гостре антиімперіалістичне спрямування творчості письменника, заклик до братерського єднання народів, їх антивоєнний пафос. Войовнича націоналістична преса або замовчувала письменника, або ставилась до нього вороже» [48, с. 17].

Оскільки постать цього митця є малознаною, звернемося до біографічних відомостей про нього з метою подальшого глибшого розкриття особливостей його творчості.

Народився О. Турянський 2 лютого 1880 р. в селі Оглядів Радехівського повіту на Львівщині (нині Радехівського району). Його батько був бідним теслярем, а родина – багатодітною. Тож старший син Осип лише завдяки особливим здібностям зміг закінчити початкову школу в рідному селі.

За підтримки вчителя хлопець вступив до Львівської української гімназії. Залишившись без батьківської допомоги вже на другому році навчання, юнак змушений був утримувати себе самостійно, займаючись репетиторством. Учився добре, багато читав, вивчав іноземні мови [39, с. 64].

Захоплення нелегальною літературою в старшому класі ледь не зіпсувало письменнику майбутнє. За вступ до підпільного студентського гуртка його виключили з гімназії. Лише завдяки проханням батька і клопотанням повітової управи юнака поновили на навчання. Успішно закінчивши гімназію, О. Турянський вступив на філософський факультет Віденського університету. Перебуваючи у тодішній столиці Австрійської імперії, він бере активну участь у студентському гуртку української молоді, стає членом українського студентського товариства «Січ», друкує статті в періодиці. Цей час позначений і початком його літературної діяльності: пише оповідання, нариси.

У 1908 році в альманасі «Січ» надруковані перші оповідання О. Турянського, де він показав добре йому відоме вбоге життя селян.

Паралельно займається й наукою – захищає докторську дисертацію на тему «Голосний «е» в українській мові». Однак після закінчення навчання з труднощами влаштовується на роботу викладачем мови та літератури в Перемишльську українську гімназію [39, с. 64].

О. Турянський мав власну родину. Був одружений із дочкою адвоката Онишкевича, у шлюбі народився син Мирослав. Однак сімейне щастя було недовгим. 1914 року Турянського його було мобілізовано до австрійської армії, він потрапив на австрійсько-сербський фронт, пізнав тяжку солдатську долю, опинився в сербському полоні. Разом із іншими 60 тисячами

австрійських вояків його було відправлено етапом через албанські гори. Багато полонених і сербських конвоїрів тоді загинули від холоду й голоду. Лише 15 тисяч полонених вижили. Письменник був серед них.

Однак він деякий час залишається військовополоненим. Є дані, що його відправляють на італійський острів Ельба. Там О. Турянський написав публіцистичні статті, фейлетони для італійських часописів. А 1917 р. він створив свій найвідоміший твір, повість-поему «Поза межами болю».

Після розпаду австрійської монархії О. Турянський зміг виїхати до Відня. Деякий час він викладав в університеті порівняльне право й жадав повернутися на Батьківщину. Саме у Відні 1921 р. була надрукована повість-поема «Поза межами болю».

До Галичини О. Турянському пощастило повернутися лише в 1923 р. «Працює у приватних українських та польських навчальних закладах Яворова, Дрогобича, Рогатина – директором, викладачем іноземних мов (французької, німецької, латини). В останні роки – у польській державній школі Львова» [39, с. 65].

Повернувшись в Україну відомим автором лише одного твору «Поза межами болю», письменник шукав нові способи виразити власний життєвий досвід. Він уклав книжку «Боротьба за великість» (1926), що вміщує два гумористично-сатиричні оповідання, написані ще в 1914 р. в рідному Оглядіві.

У цей час О. Турянський займався й художнім перекладом, оскільки володів кількома іноземними мовами. «Наприклад, відомі його переклади творів угорського поета Шандора Петефі, які він друкував у журналі «Нові дні». Сам він також писав оригінальні поезії. Його перу належать і літературно-критичні статті, зокрема про «Слово о полку Ігоревім», яким він захоплювався» [39, с. 66]. Часом Турянський підписував свої твори псевдонімами Іван Думка або І. Думка.

Помер письменник 28 березня 1933 р., похований у Львові на Личаківському кладовищі.

«Осип Турянський, як свого часу Леся Українка та Ольга Кобилянська, приніс новий світогляд в українську літературу, сприяючи відкритості української літератури і включенню її в процес «універсального обміну вартостями» світової культури» [28, с. 50].

Літературна спадщина західноукраїнського письменника досить велика, але через заборону друкувати твори за радянської влади вона досі залишається маловідомою українському читачеві. Як уже було зауважено, О. Турянський у літературному світі, насамперед, знаний як автор повісті-поєми «Поза межами болю» та роману «Син землі», тому більшість досліджень творчості письменника присвячено саме цим творам.

У художніх текстах, зображуючи звичайних людей та їх повсякденні клопоти, письменник зосереджував увагу на дослідженні характерів, які мають різні життєві переваги, по-різному сприймають буття відповідно до віку, соціального статусу, статі, однак залишаються членами єдиної громади. У своїй творчості О. Турянський порушив низку актуальних проблем: освітні, політичні, соціальні, морально-етичні та філософські.

Літературна спадщина О. Турянського доволі різноманітна в жанровому й тематичному плані. Він є автором поетичних, прозових творів, комедії. Митець часто сам визначав жанри своїх творів.

Рання творчість О. Турянського представлена малою прозою, такими самобутніми в жанровому та композиційно-сюжетному плані творами, як «Де сонце» (1908), «Ей, коб мене були вчили» (1908), «Курка (З українського життя на Волині)» (1908) та ін. Зокрема, у невеликому за обсягом прозовому творі «Де сонце» висвітлено світобачення двох поколінь: вісімдесятирічного Герасима та Миханя, якому лише чотири роки. Письменник дає читачам змогу споглядати життя однієї родини, порушує проблему взаємовідносин між найближчими людьми, неповаги до старших. Головна змістова лінія –

розмова дідуся з онуком, з якої довідуємося про самотність старого чоловіка, якому діти дорікають шматком хліба. Дід й онук стали найкращими друзями, незважаючи на різне світобачення й життєві переваги. Герасим наголошує на духовності в людському бутті (зневага та невдячність дітей, пошана, якої він заслуговує, смерть – визволення від життєвих мук). Для Миханьо ж ціннісні поки матеріальні речі, оскільки світогляд дитини тільки формується. Однак у своїй безпомічності, непомітності для байдужого оточення ці два різні персонажі подібні, а їхня розмова у творі є своєрідною сповіддю двох людей, можливістю поділитися проблемами, що так їх турбують. Але якщо Герасим аналізує пройдений життєвий шлях і говорить про минуле, то думки Миханя спрямовані в майбутнє, у свої дитячі мрії.

Ключовою фразою твору є слова Миханя про відсутність Бога в їхній хаті, після яких автор описує стан Герасима: «Він сидів, наче скаменілий, а його душа, поражена і здивована, блукала по тій безодні» [63, с. 335]. Слова дитини змусили Герасима замислитися над вибоками неповаги до нього сина й невістки, над його ставленням до власних батьків, дітей.

Як слушно зауважує Т. Ткаченко, «На прикладі однієї родини автор прагнув описати ситуацію, з якою стикались всі селяни тих років, коли занурені у повсякденні клопоти батьки дарували дітям мало уваги, тепла та любові, що призводило до збайдужіння в стосунках членів однієї родини і вело до втрати віри в Бога» [58, с. 223]. Образ сонця у заголовку твору є символічним. Миханьо радіє сонцю, яке визирнуло із-за хмар, але у фіналі оповідання знову сховалося. Тож сонце у творі можна ототожнити з Богом, про відсутність якого в хаті говорить хлопчик, з моральними засадами взаємовідносин людей, а також із прагненням чистої дитячої душі до світла й добра.

Жанрова природа твору своєрідна. С. Пінчук «Де сонце» називає етюдом, оскільки в ньому відсутня чітка подієвість. Однак текст має композиційну й змістову завершеність, дидактичний мотив, що досягає

кульмінації у твердженні дитини й одкровенні дідуся. Тому Т. Ткаченко вважає доцільним визначити твір «Де сонце» притчею [58, с. 223].

Твір «Ей, коб мене були вчили», що також належить до малої прози, О. Турянський назвав «фотографією з життя». На думку Т. Ткаченка, «За жанром він є замальовкою, що відтворює окремий епізод із сільських буднів» [58, с. 223]. У творі зображено святкування родиною випуску гімназиста Павла, на яке було запрошено всіх односельців. Основою художнього тексту є полілог на тему освіти, що розкриває розмаїтість людських долі і світосприймань представників різних соціальних і вікових груп. Зокрема, йдеться про складність здобуття освіти простим селянином, необхідність або марність навчання, користь здобуття знань і подальшого їх застосування. Незважаючи на те, що односельців об'єднують почуття гордості, любові до хлопця, їм не зрозуміле прагнення Павла стати філософом, якщо він може стати священником, що вигідно фінансово. Саме поняття «філософ» асоціюється у свідомості селян-трудівників із ледарством. «У цьому завершальному акорді розмови втілено незавершеність художнього твору. Адже нерозуміння внаслідок різних вікових, соціальних, статусних, ціннісних орієнтирів залишається нерозв'язаним, але водночас забезпечує нескінченність людського полілогу протягом життя» [58, с. 224].

У творі «Курка (З українського життя на Волині)» художньо подано анекдот. Письменник використовує різні засоби комічного, щоб найглибше розкрити характери персонажів і відобразити абсурдність ситуації: за хрещення дитини незаможних селян священник вимагає курку. У творі митець в іронічно-сатиричному ракурсі висміює жадібність і нахабство представника духовенства.

Як бачимо, О. Турянського найбільше хвилювали проблеми західноукраїнського села з його вбозтвом й життєвими трагедіями.

Загалом творчість О. Турянського – нерівноцінна за художньою вартістю та глибиною ідейного змісту. Якщо його перші літературні спроби й

пізня проза нагадують в ідейно-тематичному аспекті новелістику В. Стефаніка, Марка Черемшини та Леся Мартовича, то твір «Поза межами болю» (1917), створений під воєнними враженнями, вирізняється в жанрово-стильовому плані, містить автобіографічні елементи. Ця повість-поема «...є першою спробою в українській літературі викриття антигуманності, безглуздості світової трагедії, якою була Перша світова війна» [18, с. 19].

Реальним підґрунтям цього експресіоністського твору став епізод із життя самого автора, коли він за часів Першої світової війни потрапив у полон до сербських військових. О. Турянський відтворив страждання, спомини, передсмертні марення сімох військовополонених, які помирали від виснаження й холоду в зимових горах. Автор засудив війну як страшне зло, що забирає життя, калічить долі, деморалізує людину.

Наступною книгою О. Турянського став філософсько-алегоричний памфлет «Дума пралісу» (1922). У творі автор спробував у філософському аспекті осмислити трагізм Першої світової війни й розкрити власне бачення «світлотіней» людської натури, морально-етичних проблем. В основі твору – казковий сюжет, дещо подібний до «Лиса Микити» І. Франка, що дозволив письменнику в алегоричній формі розкрити свої політичні й філософські погляди.

Завдяки розвитку сюжету читачеві стає зрозумілою ідея памфлету. На лісовій галявині зібралися всі звірі на великий суд: Мавпа подала на Вовка скаргу за кривду честі, адже він пойменував її Людиною. «За всіма правилами судочинства йде розгляд поданої скарги. За суддю сам цар – Лев. Доктор Лис Микита виступає в ролі прокурора. Доктор Сич – науковий експерт, Борсук – адвокат, Гіпопотам – сповідник, Ведмеденко – жандарм тощо» [48, с. 32]. Перебіг судового процесу забарвлений іронією, абсурд переплітається із правдою. О. Турянський дає змогу читачеві поглянути з боку на людські недоліки, акцентує увагу на занепаді моральних цінностей.

На думку С. Пінчука, «основна ідея памфлету подається у формі розвитку своєрідної діалектичної тріади. Вінець природи – людина – послідовно розвінчується як істота, що впала нижче, аніж тварина. Відтак шляхом заперечення письменник знову приходять до утвердження: у фіналі твору висловлюється віра у великі життєтворчі можливості людини, у майбутнє щастя людства, яке відображується наснагою людського духу» [48, с. 32].

У 1933 р. у Станіславі під псевдонімом Іван Думка митець видав книжку «Як люди приймали Христа (Різдвяна легенда)». Цей твір є вільною обробкою оповідання про великого інквізитора з роману Ф. Достоевського «Брати Карамазови». Своїй обробці О. Турянський надав чіткої сюжетно-композиційної форми. Кардинал Рікардо не звільняє ув'язненого Христа, його рятує повсталий народ. «Таким чином, О. Турянський дивиться на народ не як на юрбу, а як на рушійну силу в історії, носія прогресу» [48, с. 33].

Останній твір О. Турянського – роман «Син землі» (1933) – побачив світ уже після смерті автора. Ідея його створення виникла ще у 1920-х рр., а в 1929 р. у журналі «Нові шляхи» письменник надрукував великий нарис про свого гімназійного товариша Івана Куця. Він став прототипом головного персонажа роману Івана Куценка. Як зазначив Р. Федорів, «сучасники згадують, що Осип Турянський, уже будучи важко хворим, покладав великі надії на новий твір» [69, с. 15]. Адже в цьому романі автор, відобразивши складні процеси міжвоєнного періоду, прагнув осмислити минуле й теперішнє України, побачити її майбутнє, ті позитивні зміни, на які сподівалися українці.

Події роману розгортаються в галицькому селі. Протагоніст твору Іван Куценко, син заможного селянина, залишає гімназію, дім і йде жити самотником у ліс внаслідок певних конфліктних ситуацій. Там він випадково зустрічає своє кохання – Олену Воронську (онуку місцевого графа). Молоді,

пройшовши випробування, вирішують одружитися і присвятити своє життя служінню народові, однак гинуть насильницькою смертю.

Цікавим, на нашу думку, є міркування О. Яблонської, що автор розвинув у романі «...інтимну та громадянську складові частини сюжету як ...переплетення любовних ліній: любов Івана до мавки – його любов до України; любов граф'янки до лісовика – її високі почуття до народу» [73].

Головний герой твору не мислить свого щастя окремо від добробуту народу: «Наше особисте щастя буде вічно свіжим щастям, як його кормитимемо здійснюванням лиш найвищої святої мрії: щастя нашого народу» [63, с. 315].

За спостереженнями Л. Лебедівни, О. Турянський у центрі роману «Син землі» поставив питання дискримінації українців. Проблематика роману актуальна, адже твір написаний у часи недержавності України (у міжвоєнний період західноукраїнські землі входили до складу Польщі). «Письменник подає Івана Куценка ("сина землі") як "невільничу" душу України в час між двома світовими війнами. Він асоціює себе із стражденною долею України-Галичини, за якою Європа не хоче визнати право на соборність, прийняти до своєї родини навіть "наймитом"» [29, с. 15].

Розмовляючи з Оленою про причини недержавності й риси національного характеру українців, Куценко акцентує увагу на душевному роздвоєнні, на їхній геройській і невольничій душі. Водночас Іван наголошує на створених красою української природи духовних цінностях українців, зокрема глибоко поетичній українській вдачі, і, відповідно, народній поезії. Однак «саме багатство без освіти – купа навозу без користі» [63, с. 249]. Українцям необхідно відвоювати свою національну школу, щоб виховати «...якнайбільше інтелігентних одиниць, які були б в силі повести народ у бій за волю» [63, с. 249], бо немає вищої мети за здобуття незалежності.

На прикладах «дітей» української землі – Івана й Олени – автор показав, як треба діяти, щоб допомогти своєму народові у важких умовах

колоніального гніту. О. Турянський спробував створити новий тип відданого нації й справі незалежності українця. Іван та Олена стали взірцем молодих українців, здатних повести за собою народ. А усвідомленню політично-соціальних процесів сприяла, на думку автора, гарна освіта й глибоке відчуття приналежності до своєї нації.

У творі О. Турянський багато уваги приділив людині та її відчуттям, зобразив людину вразливою дитиною природи, опоетизував зображене. Тому «...тут класові суперечності між поміщиками й селянами виконують лише роль своєрідного соціального тла, на якому особливо трагічно вирізняється романтична сюжетна лінія в романі» [39, с. 66].

Проявив себе О. Турянський і в драматургії. Поряд із памфлетом «Дума пралісу», ще одним його твором сатиричного спрямування стала комедія «Раби» (1927), заснована на непривабливих життєвих реаліях і спрямована проти «грубого матеріалізму українських душ», проти «українського рабства», що відзначала тодішня прискіплива, але й справедлива критика [39, с. 66]. Однак, за спостереженнями С. Пінчука, «надто багато у вчинках героїв особистого, нетипового, від чого в комедії порушилась загальна перспектива зображеної дійсності» [48, с. 33].

Загальний огляд художнього доробку О. Турянського в жанровому й тематичному аспекті дозволяє зробити висновок, що він є автором творів різного жанрового спрямування: повість-поема «Поза межами болю» (1917), притча «Де сонце» (1908), замальовка «Ех, коб мене були вчили. (Фотографія з життя)» (1908), оповідання «Курка (З українського життя на Волині)» (1908), «Як люди приймали Христа (Різдвяна легенда)», памфлет «Дума пралісу» (1922), роман «Син землі» (1933), комедія «Раби». Письменник відобразив повсякденне життя селян, порушив проблеми, що хвилювали тогочасне суспільство: відносин між членами родини, любові та ненависті («Де сонце»); протистояння особистості й суспільства, необхідності або марності навчання («Ех, коб мене були вчили. (Фотографія з життя)»);

ставлення духівництва до звичайних людей, корисливості сановних осіб («Курка (З українського життя на Волині)»); морального занепаду людини, честі («Дума пралісу»); ролі католицизму в історії людства («Як люди приймали Христа (Різдвяна легенда)»); війни і миру, влади грошей над людиною та їх знецінення на межі життя і смерті, збереження моральних чеснот у воєнних обставинах («Поза межами болю»); питання справжнього патріотизму, жертвності, дискримінації українців, бездержавної України, служіння інтелігенції народів, класових суперечностей, кохання, людини і природи тощо («Син землі»). О. Турянський у своїх творах втілює філософські роздуми стосовно пережитих подій власного життя та реалій, свідком яких йому довелося бути. Переконаємось у цьому, дослідивши історію створення повісті-поєми «Поза межами болю».

Висновки до розділу 1

Дослідження повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського в літературознавчому й методичному аспекті потребувало аналізу ключових понять теми: повість, поема, повість-поема, поема в прозі.

На основі опрацювання літературознавчих джерел (енциклопедій, словників, підручників) було з'ясовано, що повість – епічний твір середньої жанрової форми, що має нерозгалужений однолінійний сюжет, невелику кількість персонажів, охоплює кілька подій, уміщує описи. Поема – ліричний, епічний, ліро-епічний твір, де відтворені вагомі події та яскраві характери, уміщені авторські переживання, ліричні відступи. Поняття повість-поема й поема в прозі в науковій літературі розкриті меншою мірою. Дослідники вважають їх тотожними, оскільки ці терміни стосуються ліро-епічних творів, написаних ритмізованою прозою, поєднують ліричне та

епічне начала, риси поеми та повісті. Одним із найяскравіших прикладів творів такого жанру є повість-поема «Поза межами болю» О. Турянського.

О. Турянський – західноукраїнський письменник, творчість якого мало відома українському читачеві. У цілому літературна спадщина письменника доволі різноманітна в жанровому і тематичному плані. Він апробував свій талант у написанні таких творів, як повість-поема, притча, замальовка, оповідання, памфлет, роман, у яких відобразив повсякденне життя селян, порушив пов'язані з ним важливі соціальні, морально-етичні та філософські проблеми. Письменник у творах утілює філософські роздуми стосовно пережитих подій власного життя та реалій, свідком яких йому довелося бути.

РОЗДІЛ 2

ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТІ-ПОЕМИ «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ» О. ТУРЯНСЬКОГО

2.1. Історія написання та проблема жанрової природи твору «Поza межами болю»

О. Турянський став відомим після виходу друком його повісті-поєми «Поza межами болю. Картина з безодні» у Відні 1921 року. Післямову до неї написав Роберт Плен, який здійснив глибокий аналіз твору, наголосивши, що він увійшов у скарбницю світової літератури: «... Його твір – це акт душі, вицвіт людського духа – це твір світової літератури» [49, с. 2].

Як уже зазначалось, в основу повісті-поєми «Поza межами болю» автор увів реальну історію, трагічний епізод зі свого життя: події 1915 р., коли О. Турянський, воюючи у війську австрійської армії за часів Першої світової війни, опинився в полоні в сербів. Сербські військові почали відступати через албанські гори, забравши з собою близько 60 тисяч полонених. Серед них був і О. Турянський. У творі автор називає цей шлях «дорогою смерті», що сприяє повноцінному уявленню читачами того, що довелося пережити людям у полоні. Письменник дивом вижив, а шість його товаришів і приблизно 45 тисяч полонених разом із сербськими конвоїрами загинули.

О. Турянського врятували, зануривши в холодну воду за методом лікаря-українця Василя Романишина. «Так полоненого доктора філософії Осипа Турянського було врятовано від смерті. Однак пережите в зимових горах довго не давало йому спокою. Згодом загинув і рятувальник, що особливо мучило письменника» [39, с. 65].

У передмові до віденського видання повісті «Поza межами болю»

О. Турянський із болем зізнавався: «Тіні моїх товаришів являються мені у сні й наяву... Моя душа відривається від життя, як осінній пожовклий листок від дерева й лине далеко, далеко до моїх товаришів... І згадую незабутнього товариша Василя Романишина. Друже мій! І ти вже не живеш... Ні, не можу я, не смію мовчати» [62, с. 8-9].

Після пережитої трагедії письменник шукав життєвої снаги на Ельбі, в італійському таборі військовополонених, де 1917 р. і було створено «Поза межами болю». О. Турянський мав на меті розповісти в цій повісті-поемі про війну, яку безпосередньо пізнав. Пережите на війні й в полоні змусило його поглянути на світ інакше, замислитися над вартістю моральних чеснот у жорсткій реальності.

Повість-поема «Поза межами болю» сповнена попереджень для наступних поколінь, «адже це твір, який своєю ідеєю і своєю могутньою силою зображення переходить межі свого народно-українського походження і стає незвичайно міцним здобутком загального людського духа» [49, с. 3].

Під час аналізу твору «Поза межами болю» виникає проблема визначення його жанрової специфіки, яку дослідники розглядають неоднаково. Сам автор назвав твір повістю-поемою. Деякі літературознавці вважають його «романом» (М. Ільницький, Н. Мафтин) [47, с. 5]. Пригадаємо, що «роман – великий епічний жанр, в основі якого лежить зображення приватного життя людини в нерозривному зв'язку із суспільним розвитком» [12, с. 264].

У творі О. Турянського, подібно до роману, є декілька сюжетних ліній. Тут зображено події певної епохи, картини життя людей. Кожен із семи персонажів згадує своє життя до війни. Завдяки ретроспекції дізнаємося про їхнє минуле мирне буття.

Враховуючи історію написання твору, утілений у ньому життєвий досвід автора, можемо вважати, що «Поза межами болю» містить риси автобіографічного роману. Знаходимо в ньому й риси екзистенціального

твору, адже письменник зобразив поведінку людей у межовій ситуації (на межі життя і смерті), їхній життєвий вибір.

Можемо інтерпретувати твір О. Турянського і як соціально-психологічний роман, оскільки автор звертає увагу читачів на соціальні проблеми, глибоко аналізує душевний стан персонажів.

Однак у творі «Поза межами болю» описуються події протягом декількох останніх годин життя персонажів, у той час, як роман – це великий за обсягом епічний твір, у якому події довготривалі.

На думку Р. Федоріва, «Поза межами болю. Картина з безодні» – «повість» [63, с. 14]. Однак згадані вище характеристики роману, притаманні «Поза межами болю», суперечать цілковитій точності саме такого визначення генологічних особливостей твору.

Інші літературні критики (Р. Плен, С. Пінчук) називають твір «Поза межами болю» поемою [47, с. 5]. У поемі, як ми вже з'ясували вище, поєднані епічні та ліричні елементи. У творі «Поза межами болю» митець яскраво описав характери й переживання кожного з персонажів. Розповідь ведеться від імені Оглядівського, який нагадує ліричного героя. За допомогою одного з персонажів митець передав весь фізичний біль, якого він зазнав у боротьбі за життя, розкрив свої думки про ту ситуацію, у якій опинились військовополонені, висловив ставлення до війни і тих, через кого вона розпочалася. Однак твір О. Турянського написано ритмізованою прозою.

Загалом ліричне начало в зображенні значно переважає над епічними описами у творі, як і переважають тут експресивні поетичні образи над викладом. Це значно наближує твір до поезії.

А. Печарський пропонує визначення «ліричний роман», адже, за його спостереженням, «епічно-драматична сюжетна канва твору виспівується у виявленій ліричній формі» [47, с. 4].

На думку М. Нестелеєва, «за всіма теоретичними параметрами це радше повість із ліричними елементами. Водночас у силу свого автобіографізму – це повість-документ» [43, с. 50–56].

С. Пінчук розкрив генологічну самобутність твору, назвавши його повістю-поемою. Існують також інші думки щодо цього питання: «модерна епопея» (М. Селегій), «поема-симфонія» (З. Гузар) [47].

Як бачимо, дослідники акцентують увагу на єдності ознак ліричності та епічності в цьому творі. Тому найчастіше в сучасних літературознавчих розвідках, у навчально-методичній літературі для старшої школи зустрічається визначення жанру твору «Поза межами болю» як антивоєнна психологічна поема в прозі.

З'ясувавши в попередньому розділі значення поняття «поема у прозі», її риси, погоджуємося із цим твердженням. Визначенню саме такого жанру твору О. Турянського сприяє його художнє обрамлення: майже кожне речення написано поетичною ритмізованою прозою, починається з абзацу і нагадує віршорядки. Ліричного забарвлення додають введені пісні, а також пунктирні лінії, уміщені в тексті, що втілюють авторське мовчання, біль, який не передати словами. Наприклад, у кінці четвертої частини твору, коли автор описав загибель шести товаришів в албанських горах від голоду й холоду, виведено шість пунктирних ліній. Вони викликають у читача асоціації з обірваним життєвим шляхом героїв.

Оповідач Роман Оглядівський, як уже було наголошено, нагадує ліричного героя. «Поза межами болю» як специфічне жанрове утворення містить позасюжетні елементи (ліричні відступи, роздуми, описи), драматургічні внутрішні монологи й пісні.

Епічний принцип зображення у творі підтверджується відтворенням важливих подій життя героїв. Дізнаємося про родини, вподобання, мрії, переживання сімох людей, приречених на смерть.

Оскільки письменник засуджує війну й висловлює жаль за загиблими товаришами, ця поема у прозі є антивоєнною. В основі сюжету – пережите самим автором. Герой Оглядівський, який єдиний залишився живим, має прототипа – самого О. Турянського. Тож наголосимо ще раз на автобіографізмі в антивоєнній психологічній поемі у прозі.

Психологізм твору досягається відтворенням страждань, переживань, згадок, передсмертних марень і фатальної долі сімох військовополонених, які «...опинились серед зими в горах Албанії і один по одному (за винятком автора) вмирають від виснаження, голоду й холоду, своїм життям і смертю, кожним своїм помислом, порухом затьмареної стражданням свідомості виносять грізний присуд тим, хто кинув людство у страшну безодню війни» [63, с. 24-25].

Засоби психологізму посилюють антивоєнний пафос твору. О. Турянський описав психологічний стан воїна, який, переживши моторошні події, пов'язані з кров'ю і смертю, не може адаптуватися до мирного часу. Митець не зобразив воєнні баталії, бої, бо його персонажі бажають не воювати, а вижити, тікаючи з полону.

Жанрова своєрідність частково відображена й у назві твору, що є неоднозначною, метафоричною та символічною. Дослідження її смислу сприятиме визначенню тематики й проблематики твору.

Зокрема, М. Нестелеєв виділяє у повісті-поемі два образи-концепти – «межа» та «біль» і пов'язує їх із катастрофізмом мислення О. Турянського та дослідженнями філософа й психіатра К. Ясперса, який у праці «Розум та екзистенція» запропонував концепцію «межових ситуацій», серед яких назвав смерть, боротьбу, провину, страждання, страх та ін. [43, с. 50–56.].

Переживаючи ці психологічні стани, «людина опиняється між буттям і небуттям та змушена переосмислити себе. Межова ситуація спонукає людину усвідомити власну екзистенцію в умовах необхідного вибору чи термінового прийняття доленосного рішення» [43, с. 53]. Війна, за К. Ясперсом, і є

абсолютною межовою ситуацію. Вона в будь-який момент може відібрати в людини життя. О. Турянський у передньому слові до повісті пише: «І судилось нам пройти за життя пекло, яке кинуло нас поза межами людського болю – у країну божевілля і смерті» [63, с. 42].

Другий заголовок твору – «Картина з безодні» – засвідчує місце подій та ізольований світ персонажів, залишених напризволяще в умовах, непридатних для життя. На нашу думку, безоднею можна вважати й воєнний світ, опинившись у якому, людина отримує фізичні й моральні травми та змінює уявлення про межі людяності й людського загалом.

Як слушно зауважує О. Ткачук, «По́за межі болю» – назва символічна: «опинившись у неймовірно трагічних ситуаціях, на межі виживання, Оглядівський вірить у силу любові дружини і сина, які в його очах були світлою зорею, що вела його до перемоги. Він долає обставини і виходить переможцем у двобої зі смертю, утверджуючи активний гуманізм, загальнолюдські цінності» [60, с. 201].

Таким чином, історія написання повісті-поєми «По́за межами болю» тісно пов'язана з біографією митця, свідчить про автобіографічний характер твору. Його жанрова природа неоднозначна, зумовлена особливостями розвитку літератури початку ХХ ст. та пошуком авторського стилю митця. Один із найвідоміших творів О. Турянського літературознавці пропонують визначати як «роман», «ліричний роман», «поєма», «повість», «повість-поєма», «поєма у прозі» та ін. Названі міркування щодо визначення жанру твору засвідчують наявність у ньому ознак епічного жанру (повісті) і ліричного начала. Тому це лірична поєма в прозі, або повість-поєма (за автором), – різновид поезії в прозі, твір, написаний за принципами прозового ритмізованого мовлення. Поєма в прозі «По́за межами болю» є антивоєнною, оскільки автор засуджує війну зображенням невинуватих смертей і життєвих трагедій, і психологічною, на користь чого свідчить заглиблення у внутрішній світ персонажів.

2.2. Стильові та композиційно-сюжетні особливості повісті-поєми О. Турянського

Початок ХХ століття став періодом випробування людини на міцність, силу волі, змусив переглянути ідеали, викликав знецінення здобутків цивілізації. Це відобразили у творах як зарубіжні, так і українські письменники. У повоєнній літературі актуальним стало не тільки висвітлення буття власного «я», а й відповідальності «вибору між правом бути людиною і всездозволеністю, прийнятною для звіра чи Бога» [36, с. 24]. Незважаючи на перебудову суспільної свідомості, у тогочасній українській літературі серед поширених стилів перевагу віддавали експресіонізму, що своїми специфічними засобами глибоко передавав «поетику болю», яка репрезентувала світогляд письменників після пережитого в Першій світовій війні.

«Експресіонізм (від лат. *expression* – вираження) – літературно-стильова тенденція, що оформилася в Німеччині на початку ХХ ст. передусім у малярському мистецтві (об'єднання «Міст», «Синій вершник», які проіснували до початку 30-х років). Назва «експресіонізм», та й ця творча манера, існувала також серед французьких митців майже десять років перед її популяризацією в Європі; започатковано її у мистецькому колі Анрі Матісса. До найвизначніших митців-експресіоністів у Франції належали Вінсент Ван Гог, Поль Сезанн, Поль Гоген і Анрі Матісс» [20, с. 33].

Проблема дослідження поетики експресіонізму в українській прозі розкрита в низці праць. Серед них – монографія О. Черненко «Експресіонізм у творчості Василя Стефаника» (1986), праця С. Хороба «Українська модерна драма кінця ХІХ – початку ХХ століття (неоромантизм, символізм, експресіонізм)» (2002), колективне дослідження «Експресіонізм: збірник наукових праць» (2004), упорядковане Т. Гаврилівим, розділ у монографії Н. Мафтин «У пошуках «grand» стилю»: західноукраїнська та еміграційна

проза міжвоєнного двадцятиліття («Жанрово-стильова парадигма експресіонізму в західноукраїнській прозі міжвоєнного двадцятиліття») (2011) [36, с. 24].

В українській літературі експресіонізм притаманний новелам В. Стефаніка, у 1920-х рр. – творам О. Турянського, К. Поліщука, М. Хвильового, А. Головка, Т. Осьмачки, М. Куліша, театральним постановкам Л. Курбаса. Ознаки цього стилю наявні у творчості багатьох українських прозаїків початку ХХ століття.

Варто зазначити, що естетика експресіонізму постала на заперечення імпресіонізму.

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'яка та ін. (2006) визначено основний творчий принцип експресіонізму – «відображення загостреного суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське Я, напругу його переживань та емоцій, бурхливу реакцію на дегуманізацію суспільства, знеособлення в ньому людини, на розпад духовності, засвідчений катаклізмами світового масштабу початку ХХ ст., зокрема Першою світовою війною та революціями. Для експресіонізму характерні «нервова» емоційність та ірраціональність, символ, гіпербола, гротеск, фрагментарність та плакатність письма, позбавленого прикрас...» [35, с. 223].

Н. Мафтин зазначає: «Експресіонізм як мистецький напрям і як світосприйняття був покликаний до життя гострим відчуттям покинутості людини сам на сам із безмежним, безкінечним стражданням. У ситуації, коли проголошена Ніцше «смерть Бога» помножилась на жах екзистенції індивіда, що ризикує втратити через загроженість його фізичного й духовного буття свою «богоподібну іпостась», народився крик нелюдського страждання покинутої вищою силою істоти» [36, с. 25]. Саме через це серед рис, притаманних поетиці експресіонізму, переважає експресія вираження.

Митці-експресіоністи «прагнули викричати й виспівувати страждання,

гнів, сум, страх, надію, вимагаючи від мистецтва оголеної тенденційності, різних контрастів і «вибухової» виразності слова та образу» [43, с. 54]. Їх метою було без ідеалізації показати всі аспекти життя, «однаково погані і гарні, підлі і шляхетні, злі і добрі, сумні і радісні і т.д., бо всі вони є виявом людської духовності. Для них істотною була експресивна сила динамізму, що виявляла психіку людини, її злі або добрі прикмети» [72, с. 15].

Література експресіонізму показала екзистенційні пошуки людства в жорстоких злигоднях початку ХХ ст. від відчаю до усвідомлення абсурду, від кризи ідеалів до ствердження гуманістичного ідеалу й катастрофічного героїзму самотнього бунтаря.

Риси експресіонізму наявні у повісті-поемі «Поza межами болю» О. Турянського. Простежимо їх.

Варто зазначити, що за стилем – це експресіоністський твір, оскільки йому притаманні підвищена емоційність вираження почуттів, переживань, психологічна напруга, увага до кризових ситуацій, символізм, гіперболізація, метафоричність зображення. Поетика експресіонізму означає структуру твору. У ньому наявний антивоєнний пафос, засудження імперіалістичної війни, її антилюдяної стихії.

Як уже було з'ясовано вище, події, зображені у творі, є автобіографічними. Як слушно зауважив А. Печарський, експресіоністична свідомість О. Турянського «викристалізовується перш за все авторовою глибиною слова, викроєного із власних реальних воєнних переживань і внутрішнього суб'єктивного світовідчуття [47, с. 13]. Тому події подаються через авторське сприйняття, його «Я», напругу переживань та емоцій, бурхливі реакції на прояви антигуманності за війни.

Загалом у повісті використано оповідь від першої особи. Суб'єктивність оповіді (оповідач є і одним з учасників подій і виразником авторських принципів і світогляду) є також рисою експресіонізму. Через автодієгетичного наратора – персонажа Оглядівського, одного із семи

учасників подій, полонених, передано фізичну біль та моральні переживання. Автор відтворив також нервові напруження, яке відчувають інші персонажі.

І хоча війна не зображена безпосередньо, однак вона як моторошний спомин постійно переслідує героїв О. Турянського.

Письменник застосовує у творі гротеск, який притаманний поезії експресіонізму (поєднання піднесено-поетичного з грубо натуралістичним: жага до життя і думка про людожерство, спогади про сім'ю, її візії і страшна реальність у засніжених горах, життєстверджувальна пісня скрипаля та його трагічна смерть та ін.).

Твору притаманна гіперболізація, яка застосовується, зокрема, під час зображення природи. Автор «оживлює» природу і робить її ще одним персонажем твору. Описи природи – специфічні, нагадують мазки фарб. Зокрема, наведемо приклади таких експресивних фраз: «гірський хребет спадав стрімкою стіною в безодню», «хмари, як величезні могили всього буття», «великанські, червоні, наче у крові скупані паші», «безконечна могильна тиша».

У повісті-поемі багато символів. Наприклад, сонце – символ життя і Бога, вищої недосяжної сили, надії, вогнище – приборкана сила, танець біля вогнища – короткочасний порив, інстинкт до життя, шлях смерті – кінець людського життя, прірва – безвихідь, акт «воскресіння» Оглядівського – символічне народження для нового життя, матір із дітям – надія на майбутнє.

Зауважимо, що в образі жінки з дитиною, яку нагадує персонажам звичайний корч на дорозі, вбачаємо й символічний образ Богородиці, а також берегині домашнього вогнища, продовження роду, а у творі цей образ набуває і додаткового значення: полегшення страждань, надії товаришів і шляху до порятунку головного персонажа. Адже він один виживає, постійно згадуючи дружину й сина. Принагідно зазначимо, що віденський рецензент Р. Плен убачав у цьому образі зв'язок твору О. Турянського з українською

ментальністю: «...Символізування найвищих ідеалів людства в образі жінки й дитини, це, оскільки я знаю український народ, спеціальна українська риса» [46, с. 112].

Скрипка – символ сили внутрішнього духу, святиня. Звук скрипки у творі – це своєрідний гімн життю і водночас «очі душі» сліпого Штранцингера, свідчення перемоги людяності й духовності в складних нелюдських обставинах.

Між тим варто виокремити хрест, який утворився від тіні гори та дороги, по якій йшли втікачі. Це символ каяття людини й спокути перед Богом за гріхи.

Гроші – символ влади, яка втрачає вагу перед обличчям смерті. Для персонажів вони не мають уже жодного значення.

У літературі експресіонізму однією з основних проблем є проблема смерті. Вона стала центральною у творі О. Турянського «Поза межами болю», у якому про війну говориться «без прикрас», відверто. У творі спостерігаємо вираження нелюдського жаху перед неминучістю смерті, зневіри, страшних фізичних мук від холоду й голоду, стану збайдужіння та напівбожевілля. Хоча на протиположному образу смерті вводяться марення Оглядівського: образ сонця й колискової ниви, біла хата й садок, мати й дитина тощо.

На думку А. Печарського, навіть «дослідження графічного аспекту ліричної форми "Поза межами болю" О. Турянського лежить у глибині застиглого трепету експресіонізму, що в письменницькій практиці визначається великою кількістю тире, крапок, урешті речень у вигляді дужок. ... двома пунктирними лініями письменник здебільшого передавав крайню фізичну напругу й безнадійність товаришів; трьома – позначав, в основному, глибини сутності критичного стану героїв, де біль, смерть і любов є взаємозалежні в "безодні буття". А загалом ця парадоксальна форма вираження вказує на лабіринти авторового душевного болю» [47, с. 6].

Авторові вдалося передати словом біль людської душі й тіла. Цьому, на думку Н. Мафтин, підпорядкована й композиційна своєрідність твору [36, с. 30].

Свій твір Турянський присвятив дружині й синові, думки і марення про яких давали головному героєві Оглядівському, прототипом якого є сам автор, волю до життя, врятували від смерті.

Твір композиційно складається зі вступу та п'яти частин. У вступному слові від автора відтворено напружену пережитої ним на війні та в сербському полоні гами почуттів, розкрито мотиви написання повісті-поєми, акцентовано увагу читача на життєвій основі зображеної історії.

Композиційне обрамлення повісті-поєми складає своєрідний реквієм за загиблими (початок твору) і думка про померлих товаришів (закінчення твору).

В окремих розділах (мікрочастинах) розгортаються події, що послідовно наближають полонених-утікачів до смерті: «"шлях смерті"– показ колони з шістдесяти тисяч полонених, що пересуваються засніженими албанськими хребтами; "танець смерті"– епізод, у якому семеро полонених доповного виснаження танцюють довкола куща, щоб з одягу мертвого запалити вогнище; "країна Сонця"– марення обездолених вояків про щасливу країну і гармонію у світі; "Різдвяні свята"– картина-візія оповідача-персонажа, який опиняється біля дому, спостерігаючи через вікно, як дружина з дітьми зустрічає Святвечір; "пісня вічності"– помираючи, сліпий скрипаль Штранцінгер виконує пісню-гімн перемозі людяності над божевіллям голоду; "мандрівка мерців"– картина, у якій виснажені полонені линуць в ірреальні виміри світу» [66, с. 172].

Вогнище є у творі своєрідним простором, навколо якого відбуваються події в наступних частинах. Чергуються монологи й діалоги героїв, їхні спогади, переживання, марення. Композиція твору фрагментарна, нагадує різновид кінематографічної монтажної побудови [60], у чому також вбачаємо

рису експресіонізму.

Картини війни чергуються з роздумами наратора про відповідальність перед родиною, тому багато уваги автор приділяє психіці ліричного героя.

У творі представлена першоособова розповідь: персонаж Оглядівський (ліричний герой) розповідає про втікачів-полонених, які змушені долати в горах холод і голод. Автор охоплює все життя людини чи найважливіші його моменти. Автодієгетичний наратор, крізь призму сприйняття якого подані події, знайомить читача поступово з кожним персонажем, його історією, однак виражає і власні переживання, які переходять у видіння. Розкриваючи характери персонажів, автор використовує психологізм, художні ретроспекції та проlepsиси (забігання вперед до подій, що зображуються в цей час).

Сюжет повісті-поєми однолінійний і концентричний, психологічно напружений, події розгортаються в причинно-наслідкових зв'язках. Наявні всі сюжетні компоненти: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація і розв'язка.

Як уже згадувалось, твір розпочинається вступним словом від автора. Письменник ніби готує читача до сприйняття своєї життєвої трагічної історії, що стала підґрунтям твору. Експозиція – показ етапування змучених голодом, морозом і безсонними ночами полонених через Албанські гори. Зав'язка полягає у відставанні семи з них від етапу. Розвиток дії репрезентують картини страждань утікачів, їхні передсмертні марення-спогади про минуле.

Як зауважує Р. Мовчан, «повість-поєма Осипа Турянського має дві кульмінаційні сцени, які створені з рівновеликою експресивною напругою вираження і пов'язані з однаково важливими ситуаціями морального, духовного вибору. Перша кульмінація стосується мотиву боротьби між духом і тілом» [39, с. 70]. Це момент, коли в полонених з'явилася думка про канібалізм: «Їм стало ясно, що, хочаби врятувати своє життя, мусять їсти тіло

свого товариша», померлого Бояні. Однак, вони не піддалися тваринним інстинктам. До тьми всіх привів Ніколич: «Хай згину, а людського тіла не буду їсти, й ніхто з вас не їстиме» [63, с. 98]. Це був момент перемоги духовної волі над біологічними інстинктами.

Друга кульмінаційна лінія пов'язана з мотивом боротьби життя і смерті, що пронизує весь твір, та образом Штранцінгера і його грою на скрипці, що втілює ідею значення мистецтва, його впливу на людину й переваги духовного над матеріальним. І хоча товариші так залишаються сидіти навколо багаття, їхні останні миті життя просякнуті духовністю й людяністю. Оглядівський єдиний дивом залишається живим, як свого часу і автор. Розв'язка у творі – це і є його фантастичний порятунок. Рятівним колом стали образи в його свідомості (сонце й нива, біла хата й садочок, мати й дитина), що становлять архетипну основу українського національного духу.

Розглянувши художню структуру твору, можна дійти висновку, що для митця важливішим є не сюжет як сукупність подій, а враження оповідача від подій. За Р. Нестелеєвим, «це відрізняє його прозу від експресіоністичних текстів В. Стефаніка, новелістична структура творів якого передбачає акцент на фабульності зображуваного та на стрімкому перебігу подій з неочікуваним фіналом» [43, с. 53].

У зображуваному ліричне начало переважає над епічним описом. Однак, як слушно відзначив А. Печарський, «У суб'єктивній ліричній формі вираження автор дуже тонко накреслив лінію епічного принципу організації об'єктивної дійсності, яка зводить наведені епізоди в єдину пацифістичну концепцію [47, с. 6].

Таким чином, у творі визначальним є компонент експресіонізму. О. Турянський розгортає композиційно-сюжетну канву повісті крізь призму загостреного суб'єктивного світобачення наратора, розкриває напругу переживань та емоцій персонажів, їхні бурхливі реакції на дегуманізацію світу за часів війни, жах перед неминучістю смерті, зневіру, страшні фізичні

муки й боротьбу з долею попри неминучу поразку. До істотних поетологічних рис експресіонізму в повісті-поемі «Поза межами болю» відносимо також фрагментарність композиції твору, експресивні описи природи, застосування гротеску, символіки; зацікавленість психічними процесами; авторську позицію протесту проти кровопролиття й розпаду духовності у світі, пацифістські мотиви.

2.3. Проблематика й образи-персонажі повісті-поєми «Поза межами болю»

Повість-поєма Осипа Турянського має подвійну назву «Поза межами болю. Картина з безодні». Перша назва – «Поза межами болю» вказує на те, що автор описуватиме надможливості людини, людської сили волі, сили духу в складній чи навіть екстремальній життєвій ситуації. Друга назва – «Картина з безодні» – втілює ознаку місця, де відбуваються події, ту, так звану, життєву прірву, у яку не зі своєї волі потрапили персонажі.

Повість-поєма Осипа Турянського «Поза межами болю» стала своєрідним застереженням людям не допускати кровопролиття, воєн, що позбавляють людину найціннішого – життя.

Автор прагнув привернути увагу суспільства до тогочасних проблем і насамперед – до проблеми війни. При цьому письменник віддав перевагу зображенню не батальних сцен, адже його герої тікають від війни. Митця більше цікавили емоції і переживання простих солдат, які стали заручниками ситуації, політичних суперечок влади.

Незважаючи на відсутність батальних сцен, читач постійно відчуває напругу, моторошні картини страждань військовополонених передають безглуздість війни, що невпинно переслідує втікачів. О. Турянський виступав проти війни й насильства над людьми в будь-яких його проявах.

У цьому творі автор порушив соціальні, політичні, морально-етичні й філософські проблеми, серед яких, на жаль, є актуальні. Зокрема, це такі питання, як держава і людина, війна й людина, біологічні інстинкти, здичавілість і сила духу в екстремальних умовах війни, політичні настрої і особистість, влада грошей і їх знецінення на межі життя і смерті, зрада в подружньому житті, роль духовних цінностей за часів війни і ставлення до матеріального. Розглянемо їх докладніше.

Проблема держави і людини криється в обов'язку людини перед країною, де вона проживає, але і держава, яку уособлює в собі влада, повинна піклуватися про своїх людей. На жаль, буває, що влада більше переймається власними амбіціями, інтересами, що призводить до протиріч у суспільстві, а часом і конфлікту між країнами. У творі О. Турянський словами одного з персонажів – Добровського – розкрив вплив влади з її амбіціями й інтересами на виникнення протиріч, що обертаються на збройні протистояння, від яких страждають мирні і ні в чому не винні люди. Словами персонажа Добровського О. Турянський передав своє ставлення до призвідників війни: «Хай би боги, царі і всі можновладці, що кинули людство в прірву світової війни, перейшли оце пекло мук, у якому люди караються! Хай би вони самі відчули й пізнали бездонну глибіню людського страждання» [63, с. 62].

З попередньої проблеми випливає наступна: війна і людина. Почалась війна, і люди не шкодуючи свого життя, вступили в боротьбу. Звичайно, що в кожного були свої мотиви вступити в бій, для когось це прояв патріотизму, для інших – бажання захистити свою родину. Автор, як уже зазначалося, не з чуток знав, який вплив має війна на людину. «Дорогою смерті» назвав він у повісті-поемі шлях військовополонених у горах, тож маємо уявлення, що довелось пережити цим людям. Семеро з шістдесяти тисяч полонених наважилися скористатися шансом на порятунок, але потрапили в полон до природи, ступили дійсно поза межі болю, людської свідомості, фізичних можливостей людини.

У творі О. Турянський показав, як війна вплинула на кожного з семи військовополонених, як кожен із них переживав власну трагедію, пов'язану в першу чергу не з фізичними стражданнями, а з духовними втратами, розлукою з рідними, зрадою, зміною світогляду під впливом війни. «Навіщо ми, люди, вбивали людей?» [62, с. 94], – це запитання одного з персонажів, у якому звучить осуд війни і її призвідників, байдужих до безлічі можливих жертв.

Проблема біологічних інстинктів, здичавілості й сили духу за війни порушена автором через докладний опис душевних тортур, що поєднувалися з фізичними недугами. Знесилені люди задля недовгого покращення свого становища ледь не йдуть на крайнощі: трохи не стали вбивцями свого товариша. Адже «Військове пекло все обернуло в руїну... Людина стала звірем людині!» [62, с. 110]. Однак персонажі О. Турянського не позбулися людських моральних цінностей. Думаючи про поїдання людської плоті, товариші відчувають відразу, вони женуть від себе ці думки. Порушена проблема доводить, що не всі можуть переступити через свої принципи, моральні норми, людяність задля порятунку життя навіть в тих жахливих умовах війни.

Проблема знецінення матеріальних вартостей на межі життя і смерті розкрита в епізоді, у якому Сабо рве банкноти, здобуті нечесно на війні. Автор постійно наголошує на пріоритеті духовного в житті, тож гроші вже не мають значення для його персонажів, які перенесли багато страждань і знаходяться на порозі смерті, від якої банкноти не можуть урятувати. А ось спогади про рідний дім і близьких серцю людей зігрівали їхні душі до останнього подиху.

Питання розлуки й невірності подружжя розкривається на прикладі трагедії поляка Пшилуського. Його зрадила дружина, і це прискорило його загибель, адже він втратив життєві сили, саму мету жити. В останні миті життя Шпилуський думає лише про дітей, які стали свідками зради його

дружини, їхньої матері, яка мала бути найкращим прикладом для них: «Всі мої мрії про родинне щастя... розвіяні... опльовані... Моя остання надія... моя одинока, найвища ціль життя... і ту війна мені зруйнувала... божевільно жорстоким чином зруйнувала... Найстрашніше це... ця жінка знищила життя моїх дітей... Вона цілувалася з коханцем на їхніх очах... Вона затроїла їх ангельські душі їддю брехні... гнилі...» [63, с. 111].

Крім цих, автор порушив низку складних філософських питань. Актуальними є міркування Добровського про смерть за війни й існування у світі людської нікчемності й нахабства: «Тяжко конати серед грому гранат, серед голоду й холоду, а ще тяжче жити серед нікчемності й хамства сучасних людей» [63, с. 81]. Словами Добровського автор наголошує на проблемі людської байдужості, що часом призводить до непоправних трагедій.

На прикладі світогляду і дій персонажів автор розмірковує про питання добра і зла у світі. Людям у сніговому полоні довелося боротися навіть не за життя, а за можливість померти, не втративши людську подобу, переступаючи через потреби організму. Першою перемогою добра було рішення товаришів урятувати від кулі сліпого Штанцінгера, який уже не міг іти. Другою – відмова вбивати найслабшого Бояні, щоб розпалити його лахміттям багаття. Третя перемога – відмова їсти мертвого товариша. Колишні солдати не піддалися спокусі втамувати голод. В останні хвилини свого життя вони зрозуміли, що насправді було цінним і які примарні скарби вони вшановували раніше.

Як уже зазначалося, проблема смерті є центральною в антивоєнному творі О. Турянського, де зображено нелюдський жах перед неминучістю смерті, зневіру, страшні фізичні муки від холоду й голоду, стан збайдужіння та напівбожевілля. Вчинки і слова деяких персонажів наводять жах, відчуття невідворотності смерті. У той же час поведінка та слова про «сонце» і «надію» Штанцінгера викликають у кожного віру в спасіння. А волю до

життя Оглядівського підживлює саме любов до найрідніших – дружини й сина.

Як бачимо, автор по філософськи узагальнив проблеми війни і миру, життя і смерті, моральних і матеріальних цінностей за війни, засудив абсурдне кровопролиття.

Засудження війни, військових злочинців, розбійницького імперіалізму – ідейне підґрунтя повісті-поєми «Поза межами болю». Письменник возвеличив силу людського духу, утілив у творі також ідею всесвітньої любові, яка врятує світ, адже «ми самі винні, дозволяючи іншим маніпулювати собою, і тільки безкорисна любов як основа буття, за словами О. Турянського, може врятувати світ від катастрофи» [49, с. 4].

На розкриття вагової проблематики й ідей повісті-поєми спрямовані всі образи-персонажі, у характеротворенні яких автор використав прийом контрасту. Семеро військовополонених, які в засніжених горах помирають один за одним, виявилися людьми різних національностей. Але в них спільне не лише горе, а й любов, солідарність, товариські взаємини, взаємодопомога: «Ось тут, між нами заступлені народи, котрі так себе ненавидять і поборюють. А проте ми, їх сини, відчуваємо себе тут, наче брати. Ми тут вже здійснили ідеал братньої прихильності і любові» [63, с. 80].

Повість-поєма «Поза межами болю» – інтернаціональний твір. Він не має приналежності до конкретної нації, адже серед так званих врятованих були два українці Оглядівський та Домбровський, угорець Сабо, австрієць Штранцінгер, поляк Шпилуський, два серби Бояні й Ніколич, що ще раз доводить нам, що перед лицем війни і смерті всі люди рівні.

На думку М. Нестелеєва, «цей інтернаціональний склад є не лише метафорою всеохопності війни, – радше спробою показати, що війна урівнює народи та призводить до загальної втрати людського в людині, вивільняючи її тваринні інстинкти» [43, с. 51]. Персонажі не з власної волі опинилися в пеклі війни, але, пройшовши безліч випробувань, залишилися людьми. У

їхніх діалогах і стосунках утілено прагнення автора припинити міжнаціональну ворожнечу, утвердити мир у світі.

Опис основних подій твору автор починає такими словами «По високому хребті албанських гір, завіяних снігом і морозом окутих, ідуть прочі тепер на стрічу долі. Ідуть живі трупи людей по трупі природи» [63, с. 44] «Два невідступні товариші: голод і мороз ведуть їх на стрічу смерті... Тіло з них майже зникло одіяння висять на них, мов купа брудного й замерзлого лахміття на кістках... У них уже ледве видно сліди обличчя...» [63, с. 45-46]. Такими словами автор готує нас до знайомства із власними спогадами про товаришів, які близько десяти днів, голодні, майже голі, перебували серед скелястих гір, про що довідуємося з тексту. Їхні скудні портрети дають можливість уявити, що їм довелося пережити.

Першими перед нами постають австрієць Штанцінгер й українець Домбровський. Стомлені та зморені голодом вони змушені зупинитись перепочити. Товариші вирішують розпалити багаття, аби якось пережити ніч. Кожен жертвує шматок від свого одягу, але цього замало.

Штанцінгер постійно обіймав скрипку, яка замінила йому зір, стала єдиним зв'язком зі світом. Товариші розуміли, наскільки вона йому дорога і не зачіпали її хоча і вбачали в скрипці можливість розпалити багаття: «Сабо глянув із презирством на скрипку Штанцінгера. – Те тарахкало придалося б дуже на вогонь... – шепнув. – Дай спокій, – відповів Домбровський. Оця скрипка – це його очі...» [63, с. 14]. Однак згодом задля підтвердження того, що він не збайдужів до життя, до спільних із товаришами проблем, австрієць спалює свою скрипку в багатті.

На долю семи центральних персонажів твору випало багато перешкод: бої на лінії фронту, полон, холод і голод в албанських горах. Доведені до відчаю полонені намагаються покінчити з життям самогубством, стрибнути в прірву, але рятують один одного від останнього кроку, аби тільки не переступити межу людяності й не піддатися фізичним потребам організму.

«Оце має бути людська доля! Вродилася людина, плакала, сміялась, співала, навчилася ходити і причимчикувала, сердешна, аж сюди, щоби після найстрашніших мук покластися тут, у тій проклятій людовій пустині, на спочинок» [63, с. 70], – такими словами підсумував свій життєвий шлях Добровський. Але навіть передбачаючи свій страшний кінець, герої повісті Сабо, Ніколич, Бояні, Штранцінгер, Пшилуський, Добровський і Оглядівський усе ще мріють повернутися з «пекла» до мирного життя і в цих сподіваннях черпають останні сили для боротьби за життя.

Характери персонажів розкриті через їхні вчинки, опис роздумів про життя, відтворення почуттів і переживань. Проаналізуємо образ кожного персонажа детальніше.

Як стверджує А. Печарський, прототипом образу протагоніста твору – українця Оглядівського – є сам автор. Прізвище персонажа походить, напевно, від назви рідного села О. Турянського Оглядів і у подальшій творчості письменника стане одним із його літературних псевдонімів [47, с. 8]. Однак, за М. Нестелеєвим, «якщо ж брати до уваги саме експресіоністичний аспект поетики твору, Оглядівського можна інтерпретувати як образ автора в тексті, що оглядається на своє минуле, пригадує його як травматичний простір» [43, с. 51]. Цей герой єдиний виживає, бо постійно думає про дружину та сина, відчуває потребу захистити їх, і спогади про родину тримають його душевні сили у відносній рівновазі. Підтвердження цьому можемо знайти в словах Добровського під час «танцю смерті»: «Пан доктор Оглядівський. Гуляє нині, мабуть перший раз в життю. Дуже вразливий на тепло жіночого серця, особливо в сьогоднішніх зимних часах. Але шукає того тепла тільки у своєму родинному гнізді» [63, с. 61]. Натомість інші персонажі не мають єдиної мети, морального пристановища.

Додамо, що Оглядівський є людяною особистістю, яка бажає допомогти іншим, незважаючи на власні страждання. Зокрема, це засвідчують епізоди

поділу ним на всіх шматочку цукру, намагання обігріти помираючого Штранцінгера та ін.

Ще один українець у творі – Добровський – сильна горда розумна людина, в уста якої автор вкладає багато філософських роздумів. Однак, як скептик, який не вірить остаточно в перемогу добра над злом, він є антиподом Оглядівського. Фізично найдужчий, Добровський іронізує над товаришами, водночас підтримуючи їх. У мирному житті він був балетмейстером. Добровський не сумує за рідними, він їх проклинає, бо вважає, що війна знизилася людей до рівня диких звірів.

Цей персонаж у творі промовляє багато фраз філософського змісту, що змушують читача замислитися над сенсом людського життя, несправедливістю й жорстокістю у світі: «Прокляте те життя, в котрому слабший мусить згинуть, щоб дужчий міг жити» [63, с. 71]. У танці смерті звертаючись до примарних дам, він говорив про себе так: «Мое ім'я доктор Добровський, людина, що не робить собі нічого ні з голоду, ні холоду, ні з життя, і зі смерті і сміється, вибачте, ясні дами, трохи із вас, розуміється, в межах пристойності» [63, с. 60]. Він один помирає при свідомості, що додає більшого трагізму його складній долі.

Автор вивів також образи двох сербів. Бояні – фізично найслабший, схильний до паніки, перший, хто впав у «танці смерті». В останні хвилини свого вже несвідомого життя він не жаліє себе, а згадує рідну матір, турбується про її долю, через що з останньою волею звертається до товаришів: «Прошу вас, товариші: як побачите мою матір... скажіть їй, товариші, що я вмер... у теплій хаті... на білій постелі... Мамо, не пливи до мене!.. Бо як побачиш мене... то серце тобі з болю трісне... Будь здорова, мамо... й не плач дуже... за мною!..» [63, с. 69]. Таким чином, Бояні переживає через майбутній біль за ним матері й своєю останньою волею хоче його полегшити.

Інший серб – Ніколич – м'який, лагідний, хоче жити не для себе – для родичів і науки: «Важкий камінь лягає на душу й давить, давить. І не знати, що більше болюче: чи мороз, чи біль і туга за людьми, котрих уже, здається, не побачу ніколи» [63, с. 75]. Саме він змушує товаришів опам'ятатися і відчутти відразу до людоїдства: «Хай згину, а людського тіла не буду їсти, і ніхто з вас не їстиме!» [63, с. 98]. Цей образ символізує перемогу волі до життя над біологічними інстинктами. Ніколич – це приклад особистості, котра навіть ставши заручником обставин, не втрачає людської подоби, він бореться і допомагає боротись оточуючим.

Пшилуський – «польський шляхтич», якого зрадила дружина, поки він був на війні. Ця зрада забирає у нього сили для боротьби за життя. В останні хвилини він думає лише про улюблених дітей, які стали свідками ганебної поведінки матері. Діти для нього – найголовніше, його продовження.

Сліпий мовчазний 24-річний австрієць Штранцінгер, який втратив матір і кохану, – «живий пам'ятник своєму власному минулому», «Його віра в сонячність існування піднесена до рівня філософського пересвідчення» [48, с. 29]. Сили дає йому сонце, яке він відчуває, а скрипка – «голос серця» Штранцінгера. Не дивлячись на свою недугу, він протримався доволі довго. Говорить він мало, але кожна фраза філософського змісту. У словах скрипаля «Є сонце в житті» звучить віра у творчі сили життя. «Справжнім апофеозом шляхетного й гуманного в людині стала «пісня життя», яку востаннє спромігся заграти на скрипці сліпий австрієць Штранцінгер <...> саме скрипка в кульмінаційний момент життя стала його голосом та очима» [1, с. 143]. Додамо, що пісня скрипаля утверджує непохитну віру в добро.

А сам образ Штранцінгера втілює віру в духовну силу людини під впливом мистецтва: «Вони чули, що з темних ям його очей пливе щось таємне, могутнє... Якась невмируща сила людської душі» [63, с. 105].

Угорець Сабо – активний песиміст, антитеза до Штранцінгера, «виразник грубої інстинктивної волі до життя. Не сповідуючи вищих

людських ідеалів, він бачить право сильнішого над слабшим і сам досить успішно вдається до первісного закону боротьби за існування» [48, с. 29]. Саме він пропонує товаришам гру-боротьбу на виживання. Але усвідомлення власної приреченості зумовило переоцінку життєвих цінностей персонажів. Для них уже не мають значення гроші, бо вони не допоможуть уникнути смерті. І Сабо рве банкноти, які здобув на війні нечесним шляхом.

До образів твору відносимо також війну й смерть, що завжди разом. Автор не окреслює їх безпосередньо, але розуміємо, що вони поряд, є невід'ємною частиною описаних подій. Смерть постійно наздоганяє полонених і врешті-решт забирає їхні життя.

Отже, О. Турянський порушив у творі низку проблем, серед яких найголовнішими є такі: держава і людина, війна й людина, біологічні інстинкти, здичавілість і сила духу в екстремальних умовах війни, політичні настрої і особистість, влада грошей і їх знецінення на межі життя і смерті, вірність і зрада подружжя, розлученого війною, збереження моральних чеснот у воєнних обставинах, роль духовних цінностей за часів війни і ставлення до матеріального, життя і смерть, добро і зло.

Інтернаціональний склад персонажів повісті-поєми «Поза межами болю» підкреслює думку, що перед лицем смерті всі люди рівні. Такі на перший погляд різні люди пройшли разом нелегкий, стражденний шлях. Незважаючи на нестерпні випробування, що переслідували втікачів всю дорогу, вони змогли залишитися вірними головним людським принципам. Над жахами й горем війни автор вивищує духовні цінності, гуманізм.

Висновки до розділу 2

Твір «Поза межами болю» – найвідоміший у творчому спадку О. Турянського. У його основі – трагічний епізод з життя автора, події 1915 р., коли О. Турянський, воюючи на боці австрійської армії за часів Першої світової війни, потрапив у полон до сербів, дивом вижив, а шість його товаришів і приблизно 45 тисяч полонених разом із сербськими конвоїрами загинули в албанських горах.

У творі наявні ознаки епічного жанру (повісті) і ліричне начало. Тому за жанром – це лірична поема в прозі, або повість-поема (за автором), – різновид поезії в прозі, твір, написаний за принципами прозового ритмізованого мовлення. Оскільки автор описує епізод з власного життя, засуджує війну як страшне зло, що вбиває, калічить долі, деморалізує людину, й заглиблюється у внутрішній світ персонажів, то цілком виправданим, на нашу думку, є таке визначення жанрової специфіки цього твору: антивоєнна автобіографічна психологічна поема в прозі.

За стилем – це експресіоністський твір, його специфічними рисами є підвищена емоційність вираження почуттів, переживань, психологічна напруга, увага до кризових ситуацій, символізм, гіперболізація, застосування гротеску, фрагментарність композиції, авторська позиція протесту проти кровопролиття та розпаду духовності у світі, пацифістські мотиви.

Твір композиційно складається зі вступу й п'яти частин. Композиційне обрамлення повісті-поеми складає своєрідний реквієм за загиблими (початок твору) і думка про померлих товаришів (закінчення твору). Композиція твору нагадує різновид кінематографічної монтажної побудови. Картини війни чергуються з роздумами наратора про відповідальність перед родиною. Автодієгетичний наратор, який подає події, знайомить читача почергово з кожним персонажем, його історією, виражає і власні переживання-видіння. Сюжет повісті-поеми однолінійний і концентричний, психологічно

напружений, події розгортаються в причинно-наслідкових зв'язках, наявні всі сюжетні компоненти.

О. Турянський у повісті-поемі «Поза межами болю» порушив низку актуальних соціальних, політичних, морально-етичних, філософських проблем: держава і людина, війна й людина, здичавілість і сила духу в екстремальних умовах війни, політичні настрої і особистість, влада грошей, вірність і зрада в подружньому житті, усвідомлення і збереження духовних та моральних цінностей за часів війни, добро і зло, життя і смерть тощо. Поглиблений аналіз кожної проблеми настановлює на думки про нещадний вплив Першої світової війни на долю людини, про перевагу над матеріальними цінностями духовних, що роблять цей жорстокий світ кращим.

Обравши інтернаціональний склад персонажів твору, автор наголосив, що різні за своєю ментальністю люди є рівними у правах на життя і перед обличчям смерті. На тлі історичних подій розвиваються долі людей, які, втікаючи від жорстокої війни, стали заручниками ситуації. Характери персонажів розкриті через їх вчинки, докладний опис роздумів про життя і його цінності, а також почуттів і переживань, пріоритетними серед яких стали переживання за долю своїх рідних. Полонені, доведені до відчаю й божевілля, не втрачають співчуття й бажання допомагати один одному. Тож і в проблематиці, і в системі персонажів автор робить акцент на моральних духовних цінностях, що мають стати головними в нашому бутті, сприятимуть мирному співжиттю різних націй.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ-ПОЕМИ «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ

3.1. Аналіз навчально-методичних джерел із досліджуваної проблеми

Розвиток України як самостійної держави вимагає здійснення кардинальних перетворень у сфері освіти, науки і культури. Піднесення духовності стає необхідною умовою формування людини XXI століття, від якої залежить майбутнє держави. Відповідно до гуманістичних принципів, задекларованих в освітніх документах (Законі України «Про освіту», «Національній доктрині розвитку освіти», Державному стандарті базової середньої освіти) та радикальних суспільних змін виникла потреба у створенні міцної основи для творчої самореалізації й інтелектуально-культурного розвитку особистості. Особливу роль у цьому процесі відіграє шкільний курс української літератури, на якому відбувається залучення молоді до багатств рідної культури, духовне й моральне зростання особистості, естетичне виховання, розвиток художнього смаку.

У Концепції літературної освіти чітко зазначено, що «вивчення літератури в школі має ґрунтуватися на дидактичних, літературознавчих та методичних принципах» [24], серед яких одне з основних місць відведено принципу шкільного аналізу та інтерпретації художніх творів різних родів та жанрів. Особливо складними для вивчення та розуміння є нетипові, синтетичні жанри, серед яких виокремлюємо кіноповість.

Повість-поема – це універсальний літературний жанр, у якому поєднано родові особливості епосу та ліро-епосу. Більш детально зупинимося на розгляді проблеми вивчення такого жанру вченими-методистами, розкриємо їхній внесок у розв'язання даного питання.

Цінним внеском у методику вивчення епічних та ліро-епічних жанрів, зокрема повісті-поєми, стали ґрунтовні наукові напрацювання Т. і Ф. Бугайків, Б. Степанишина, Є. Пасічника. Учені-методисти деталізували їх родово-жанрові особливості, розглядали багатство жанрового вияву, давали методичні рекомендації щодо вивчення епічних та ліро-епічних творів на уроках української літератури у закладах загальної середньої освіти. Наприклад, Б. Степанишин наголошував на важливості глибокого осмислення читачем естетичного потенціалу епічного або ліро-епічного художнього твору. Для того, щоб у процесі аналізу отримати задоволення від роботи з текстом твору, важливо, на думку вченого, не лише навчитися знаходити у тексті художні засоби, а й уміти усвідомлювати твір як живий і пульсуючий витвір класичної літератури [55].

У другій половині ХХ століття були сформульовані ті основоположні принципи вивчення епічного та ліро-епічного твору, що не втратили своєї актуальності й донині. Методисти І. Дузь, Ф. Кислий, Н. Ткаченко, говорячи про специфіку аналізу таких творів, зокрема повісті-поєми, обґрунтовують важливість дотримання принципу взаємозв'язку змісту та форми художнього твору в процесі аналізу. Вони описують такі етапи її вивчення: виразне читання, учительський коментар, аналіз (бесіда з елементами аналізу/елементи аналізу) [17; 21; 59].

Розвиток методичної науки наприкінці ХХ століття теж характеризувався поглибленням уваги до питання вивчення епічних і ліро-епічних творів, сприймання, усвідомлення та їх аналіз учнями різних вікових груп. Автори навчально-методичного посібника «Наукові основи методики літератури» (за ред. Н. Волошиної), акцентуючи увагу на окресленій проблемі, основними видами аналітико-синтетичної роботи над твором визначили спостереження над текстом, різні види переказу, складання планів до тексту художнього твору, основний компонент яких – бесіда [41, с. 68–69]. Вони наголошували на тому, що під час проведення шкільного аналізу

повісті-поєми важливу роль відіграє розгляд жанрових особливостей як повісті, так і поєми.

А. Лісовський, торкаючись проблеми шкільного аналізу епічних і ліро-епічних творів, подає характеристику їх жанрових різновидів, з'ясовує основні складники змісту і форми, висвітлює особливості їх сприймання учнями середньої та старшої школи. На його думку, найбільш ефективними методичними прийомами вивчення творів епосу чи ліро-епосу є різні види переказу, усне малювання, різноманітні творчо-пошукові та самостійні роботи. Методист також стверджував: «Якщо учень усвідомив, увібрав у себе той естетичний смисл, яким сповнюється окремий образ, окреме слово чи деталь у складі художнього цілого, він сприймає і розуміє твір як художньо-естетичну цілісність» [31, с. 20–23].

Коментуючи завдання аналізу художнього твору в школі з позицій концепції літературної освіти, О. Телехова формулює засадничі положення, які зміцнюють методологічну основу вивчення епічного або ліро-епічного твору, зокрема повісті-поєми, в єдності його змісту й форми, що багато в чому, звісно, перегукується з поглядами інших фахівців: а) посилення уваги до художньої деталі; б) формування в учнів уміння «читати» словесні образи, бачити художні деталі, сприймати твір у його художній цілісності; в) виховання кваліфікованого читача; г) опрацювання теоретико-літературних питань тощо [56, с. 90].

Опрацювання епічного твору, на думку Г. Токмань, має відбуватися у двох аспектах: детальний аналіз фрагментів та узагальнення ідейно-художнього багатства всього твору. Обов'язковою умовою сучасного прочитання епосу вона вважає подання його в історичному та естетичному контекстах епохи. Важливо, що методист правомірно наполягає на необхідності застосування в процесі аналізу епічних та ліро-епічних творів основних методичних прийомів: складання плану, переказування, усне малювання, використання карток-завдань, інсценізація тощо [61, с. 151–152].

Навчально-технологічну концепцію літературного аналізу пропонує А. Ситченко, розробляючи її на прикладі тих творів, що вивчаються в середній і старшій школі. Запропонована ним теоретична модель навчання школярів аналізу твору побудована з урахуванням специфіки мистецтва слова й передбачає реалізацію як традиційних, так й інноваційних принципів здійснення цієї роботи. Серед перших чільне місце посідає принцип аналізу твору в єдності його змісту й форми, серед інноваційних – принцип єдності емоційного й логічного факторів літературного навчання. На думку науковця, цілісним вважається будь-який зі шляхів літературного аналізу, якщо тільки через певні одиниці художнього тексту (уривки, проблеми, образи, елементи композиції, стилю тощо) він веде читачів-учнів до відповідних образних і поняттєвих узагальнень, які, проте, можуть і виходити за рамки авторського задуму завдяки смислу, який додає до вираженого у творі сам читач [52].

Усі без винятку вчені-методисти притримуються думки про важливість процесу читання творів і доцільну його організацію вчителем-словесником. Відомо, що великі за обсягом твори здобувачі освіти читають удома самостійно, тому первинне усвідомлення й осмислення ними змісту твору залишається неконтрольованим. Учитель повинен завчасно дати старшокласникам конкретні настанови щодо процесу читання, наголосити на важливих моментах у творі, звернути увагу на художні деталі, систему образів. При цьому відбувається активізація навчальної діяльності учнів та первинна підготовка до сприйняття змісту твору.

Готуючись до проведення низки уроків з вивчення творчості О. Турянського, учитель літератури має спроектувати так методику своєї роботи, щоб не просто на уроці провести детальний аналіз повісті-поєми, але й виявити рівень усвідомлення її змісту учнями, зрозуміти, наскільки глибоко вони проникли в художню канву твору. Ефективні роботи над повістю-поємою допоможуть етапи роботи над художнім твором, обґрунтовані в

методиці Л. Мірошниченко: підготовка до сприйняття твору; читання; підготовка до аналізу; аналіз; підсумкові заняття; творчі усні та письмові роботи.

Учені наголошують, що особливий інтерес учнів до літературного твору з'являється тоді, коли вчитель залучає їх до активної та продуктивної співпраці. Відтак словеснику необхідно застосовувати на уроках української літератури різноманітні форми роботи, інформаційно-комунікативні технології, ігровий матеріал, інтерактивні методи, прийоми й види навчальної діяльності. Як зазначала Н. Михайлова: «Учителю-словеснику доречно буде використовувати кросворди, ребуси, головоломки, чайнворди на уроці літератури, аудіокомпозиції поетичних творів, проводити відеоуроки, складати буккросинги. Така організація уроку формуватиме інтерес старшокласника не тільки до постаті письменника, а й до творчості в цілому» [38, с. 45].

У зв'язку зі сказаним вище можна зробити висновок про те, що проблема вивчення епічних та ліро-епічних творів (і повісті-поєми як нестандартного жанру) становила науковий інтерес для методистів минулого та залишається предметом зацікавленості сучасних науковців. Вони обстоюють думку про те, що аналіз повісті-поєми доцільно будувати, виходячи із її родової та жанрової специфіки та ідейно-художніх особливостей. Науковці наголошують на важливості вивчення художнього твору в єдності змісту і форми з урахуванням актуальних проблем методики викладання української літератури й потреб шкільної практики, а також передовсім вимог законодавчих документів з обраної проблеми.

У Концепції літературної освіти зазначено, що вивчення літератури в сучасній 11-річній школі має забезпечити розв'язання низки завдань, серед яких виокремлюємо важливі для нашого магістерського дослідження:

- оволодіння змістом художніх творів, усвідомлення їх місця в літературному процесі й розвитку національних культур;

- розуміння школярами літератури як мистецтва слова і як складової духовної культури людства;
- формування в учнів творчих здібностей, уяви, самостійного мислення;
- розвиток естетичних емоцій та почуттів, зв'язного мовлення, вміння аргументовано, розлого й образно висловлювати свої думки, судження, оцінки;
- сприяння моральному самовизначенню молодій людині, виробленню в неї активної життєвої позиції на основі гуманістичних цінностей та ідеалів, прагнення до самостійного пошуку, духовного самовдосконалення [24].

У чинній шкільній програмі для профільного навчання учнів закладів загальної середньої освіти з української літератури (10-11 клас) (автор. колектив: Г. О. Усатенко, А. М. Фасоля) зазначено, що будь-який художній твір вивчається як явище мистецтва, що репрезентує певний художній стиль та мистецький напрям, розкриває особливості світогляду і світосприймання людини як представника певної епохи, осмислення нею актуальних питань, прагнення гармонійно співіснувати з навколишнім світом. «Формування наукового світогляду, самостійного, критичного, творчого мислення учнів на основі засвоєння ними необхідної системи знань з історії та теорії літератури в процесі аналізу художнього твору через самостійну його оцінку, дискусійне обговорення, висловлення власного ставлення до прочитаного» – це одне із основних завдань, зазначених у програмі, яке передбачає не лише усвідомлене розуміння змісту прочитаних програмових творів, а й їх детальний аналіз з використанням літературознавчого матеріалу [64, с. 4].

Серед завдань літературної освіти важливим для наукової розвідки є «розвиток набутих в основній школі вмінь і навичок в усіх видах читацької діяльності, оволодіння різноманітними читацькими стратегіями; удосконалення вмінь діалогічної взаємодії з текстом, інтерпретаційних, аналізу художнього твору; вироблення алгоритму прочитання художніх творів різних естетичних систем, напрямів, жанрів, стилів» [64, с. 4]. Автори

програми пропонують для вивчення учнями 11 класу творчості О. Турянського та його повісті-поєми «Поза межами болю».

У чинній шкільній програмі для навчання учнів закладів загальної середньої освіти з української літератури: рівень стандарту (10-11 клас) (за заг. ред. Р. В. Мовчан) теж передбачено вивчення монографічної теми «О. Турянський». Порівняємо зміст навчального матеріалу, запропонований укладачами програм із української літератури.

Програма	Українська література. 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль – українська філологія) / авт. колектив: Г.О.Усатенко, А.М.Фасоля	Українська література. 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту; за заг. ред. Р. В. Мовчан;
Кількість годин, відведених на вивчення монографічної теми «О. Турянський»	3 години	2 години
Твір письменника, запропонований для текстуального вивчення	«Поза межами болю»	«Поза межами болю»
Предметні компетентності, передбачені програмою	Учень / учениця: знає про історичні та суспільні умови розвитку літератури в ХХ ст., визначає модернізм як світоглядний та естетичний злам, заперечення традиції;	Учень / учениця: розуміє й пояснює умовність зображення, створення художньої реальності на конкретному матеріалі; розглядає ідейно-художній зміст окремих

	<p>називає і вміє розрізняти різновиди модернізму у літературі та різних видах мистецтва; знає основні риси експресіонізму та може аналізувати їхні риси у творі; характеризує поему у прозі як жанр.</p>	<p>фрагментів твору; коментує їх; виокремлює основні ідеї; пояснює особливість і роль композиції, пейзажу, інших художніх засобів для втілення головних думок.</p>
--	--	---

Проаналізувавши зміст чинних навчальних програм, можемо зробити висновок, що, як не парадоксально, але у програмі для рівня стандарту більш деталізовано предметні компетентності на розгляд всіх основних аспектів повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського. У програмі ж для поглибленого вивчення української літератури укладачі акцентували увагу на художніх особливостях модернізму, його представниках, творчості М. Рильського, а постать О. Турянського і його програмовий твір залишилися майже поза авторською увагою.

Проаналізуємо чинні шкільні підручники з української літератури для 11 класу. У навчальному виданні «Українська література» (під заг. ред. Л. Коваленко) у розділі «Гомер болю народного» укладачі розглядають життєвий і творчий шлях О. Турянського, здійснюють літературознавчий аналіз повісті-поєми «Поза межами болю». Науковці звертають детальну увагу на історію написання твору, жанрову специфіку, ідейно-тематичні домінанти, сюжет і композицію, систему образів. Оскільки твір розрахований для текстуального вивчення одинадцятикласниками, то цінним у підручнику є матеріал, що засвідчує нерозривний зв'язок української та зарубіжної літератур. Так, у рубриці «Пригадайте» низка теоретичних запитань апелює до знань учнів із зарубіжної літератури. Наприклад:

- *Що ви знаєте з уроків зарубіжної літератури про письменників «втраченого покоління»? Назвіть його представників та тематику творів?*
- *Чому літературознавці їх світобачення називають кризовим? [22, с.125]*

Цікавою є рубрика підручника «Література в колі мистецтв», що передбачає естетичний розвиток здобувачів освіти, сприяє підвищенню їхнього загального культурного рівня і розширенню культурно-пізнавальних інтересів, адже в ній укладачі навчального видання пропонують переглянути кінофільм за поемою О. Турянського «Поза межами болю» (режисер Ярослав Лупій, 1989 р.) і написати мотиваційне есе про фільм у соцмережах.

Також із метою духовного збагачення учнів, активного становлення й самореалізації в світі, вияву власної ініціативи автори пропонують такі рубрики як «Ви – творча особистість» і «Ваші літературні проекти», виконуючи які старшокласники зможуть влаштувати флешмоб на антивоєнну тематику або провести захід, темою якого буде «Війні – ні!».

Завдання та запитання, пропоновані здобувачам освіти, спрямовані як на репродуктивне відтворення теоретичного матеріалу та змісту художнього твору, так і на розвиток творчого мислення, естетичного смаку, вміння толерантно дискутувати, відстоювати власну точку зору. Наведемо деякі з них:

- *Прокоментуйте міркування Добровського про письменницьку працю. Яка роль цього епізоду для розуміння ідеї твору?*
- *Добровський каже товаришам: «Та й маю я дещо сказати світові за себе й за вас...». Що він мав на увазі? [22, с.134].*

Пізнавальним і корисним щодо вивчення творчості О. Турянського в закладах загальної середньої освіти є підручник з української літератури (за заг. ред. А. Фасолі). Його автори представили українського класика передусім як особистість, подаючи його портрет, розкриваючи вдачу,

захоплення, авторське світобачення та становлення і формування як письменника. Пізнавальними є низка рубрик навчального видання:

- *«Знайомство здалеку і зблизька»*, в якій розкрито сторінки життєпису яскравого представника українського модернізму, прозаїка, поета О. Турянського;
- *«Читацькі діалоги»*, де охарактеризовано вплив суспільно-історичних і соціальних обставин на тематику творчості митця, проаналізовано його творчий доробок, розкрито зв'язок із експресіонізмом, зазначено найвідоміші різножанрові твори О. Турянського;
- *«Читацький довідник»*, у якій проведено літературознавчий аналіз поеми в прозі *«Поза межами болю»*: донесено до учнів життєву історію, жанр, композиційні особливості, художні образи, художні засоби виразності;
- *«Культурно-мистецький контекст»* показує тісний зв'язок літератури з іншими видами мистецтва. У підручнику представлено ілюстрації 1921 року невідомого художника до твору *«Поза межами болю»*.

Важливим напрацюванням укладачів підручника є різнорівнева система запитань і завдань, які спонукають здобувачів освіти не лише до уважного прочитання художнього твору та заглиблення в його зміст, але й сприяють виробленню вмінь екзистенційно-діалогічного аналізу тексту, є практичним інструментарієм, який допомагає вести творчий діалог із поемою. Найбільш цікавими, на нашу думку, є наступні запитання:

- *Чому поема в прозі «Поза межами болю» О.Турянського є унікальним твором в українському письменстві? Поясніть її назву.*
- *Повість-поему О.Турянського довгий час було заборонено для прочитання. Як ви гадаєте, чому? Поділіться своїми міркуваннями в класі [68, с.114].*

Рубрики *«Ваші читацькі проекти»* і *«Читацьке дозвілля»* пропонують учням ключ до самонавчання, спрямовують їх до самовдосконалення, на

розвиток умінь керувати власними читацькими інтересами, відрефлексовувати й оцінювати проаналізований твір О. Турянського, створювати власні творчі проекти, дотичні до тем уроків літератури. Наприклад, у рубриці «Ваші читацькі проекти» автори скеровують творчу діяльність здобувачів освіти на підготовку віртуальної екскурсії по містах Європи, зокрема України, пов'язаних із життям і творчою діяльністю О. Турянського або ж пропонують зробити аудіозапис епізоду з твору та розмістити його на одній із соціальних мереж.

Про життєвий і творчий шлях О. Турянського, його програмовий твір «Поза межами болю» розповідають учням 11 класу автори підручника з української літератури за редакцією О. Слоньовської. Вони не деталізують інформацію, присвячену біографії письменника, оскільки більше уваги звертають на його експресіоністський твір. Так укладачі навчального видання акцентують увагу на композиційній особливостях, жанрово-стильовій своєрідності, обґрунтовують поліфонізм у визначенні жанрової приналежності: роман-поема, лірична повість-поема, поема-симфонія, повість, визначають риси експресіоністичної поетики, говорять про проблематику, ідею, образи.

Рубрика «Діалоги текстів» допоможе осягненню зв'язку між літературними творами, спонукатиме учнів пригадати матеріал, вивчений ними на інших уроках. Здобувачі освіти, підготувавшись до наукової конференції «Експресіонізм О. Турянського – виняткове явище повісті «Поза межами болю» чи риса авторського стилю письменника», відчують себе в ролі літературознавців, значно розширять поле власного розуміння художнього твору.

Важливою є рубрика «Мистецькі діалоги», завдання з якої сприятимуть вивченню класичного твору української літератури в національному та світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках. З цією метою автори пропонують низку оригінальних і творчих завдань для

старшокласників. Наприклад, «Перегляньте, користуючись можливостями мережі інтернет, фільм режисера Я. Лупія «Поза межами болю» (1989)». Які засоби експресіонізму застосовував режисер для створення образів полонених? Наскільки вдало йому вдалося передати задум письменника?», «Розгляньте картину В. Кандинського «Гірський пейзаж із церквою – Мурнау». Як вона корелює з описом гірських вершин у повісті О. Турянського» [68, с.149].

Із метою перевірки рівня засвоєння учнями навчального матеріалу автори підручника пропонують низку запитань, які включені до рубрики «Діалог із текстом». Така рубрика, на нашу думку, сприятиме особистісному діалогові між здобувачами освіти та О. Турянським, дасть можливість глибше зануритися в літературознавчий аспект виучуваного твору, в його художню палітру. Запитання, вміщені в зазначеній рубриці, спрямовані на відтворення старшокласниками змісту програмового матеріалу, передбачають точні і конкретні відповіді на них. Вони є репродуктивного, частково-пошукового, проблемного, творчого характеру, що забезпечує, таким чином, організацію різних видів діяльності і сприяє виробленню практичних умінь і навичок роботи з текстом художнього твору. Наведемо приклади деяких із них.

- *Пригадайте, що вам уже відомо про експресіонізм як мистецький напрям. Доведіть, використовуючи цитування, що «Поза межами болю» – твір виразно експресіоністський.*
- *Назвіть усіх персонажів повісті, схарактеризуйте їх. Як ви вважаєте, чому вижити вдалося лише Оглядівському?*
- *Які проблеми порушив автор у повісті «Поза межами болю»? Яка ідея твору? [68, с.149].*

Підручник з української літератури для 11 класу за редакцією О. Авраменка реалізує завдання чинної навчальної програми щодо вивчення творчості О. Турянського. Літературно-критичний матеріал про письменника

чітко дозовано й проілюстровано: подано відомості про народження митця, становлення його письменницького таланту, появу в друці перших новел, перераховано найвідоміші різножанрові твори. Автор підручника детальну увагу також приділяє поемі в прозі «Поza межами болю», розкриваючи її історичну основу, ідейно-тематичний зміст, жанрову і стильову специфіку, умовність художнього зображення, образну систему.

Рубрики «До речі...» й «Довідка» містять принагідну додаткову інформацію, яка допоможе здобувачам освіти глибше осягнути теоретичний матеріал. Наприклад, відповідно до теми нашого дослідження, О. Авраменко зазначає, що «режисер Я. Лупій 1989 року екранізував твір О. Турянського «Поza межами болю» на кіностудії «Укртелефільм». Цю кінострічку ви можете переглянути в Інтернеті» [1, с. 144].

До теми «О. Турянський «Поza межами болю»» укладачем навчального видання підготовлено по 12 завдань. 1 – 3 – тестові завдання (у форматі НТМ) для перевірки первісного сприйняття теми, наприклад:

1. Композиційною особливістю повісті-поєми О. Турянського «Поza межами болю» є:

- А) поділ твору на глави з епіграфами;*
- Б) наявність декількох сюжетних ліній;*
- В) розповідь від першої особи;*
- Г) зміщення часових площин [1, с.144].*

4 – 10 – завдання на перевірку вмінь старшокласників аналізувати художні твори:

- Що таке умовність зображення? Як вона проявляється в цьому творі?*
- Яку роль відіграють пейзажі у творі «Поza межами болю»? [1, с.144].*

11- 12 – завдання творчого характеру, які передбачають висловлення власної думки:

- Кому О. Турянський присвятив твір «Поza межами болю»? Поміркуйте, чому саме цим людям.*

- *Напишіть невеликий роздум на тему «Як я розумію назву твору «Поза межами болю» О. Турянського?»* [1, с. 144].

Цікавими у підручнику є запропоновані домашні завдання двох типів:

- 1) обов'язкове для всіх: *«Випишіть характеристики героїв повісті-поєми О. Турянського «Поза межами болю»»*;
- 2) завдання за власним бажанням: *«Напишіть вільне есе на тему: «Чого варті гроші в критичних життєвих ситуаціях?» (використайте приклад із твору О. Турянського «Поза межами болю»»* [1, с. 145].

Отже, виходячи з вище проаналізованого матеріалу, можемо зробити наступні висновки:

- спостерігається часткова розбіжність між програмовими вимогами та їх відображенням у матеріалі шкільних підручників із української літератури для 11 класу;
- об'ємна репрезентація теоретичного матеріалу про життєвий і творчий шлях митця української класичної літератури О. Турянського, детальний літературознавчий аналіз його програмового твору – повісті-поєми «Поза межами болю» у шкільних підручниках;
- наявність завдань та запитань різного ступеня складності, спрямованих на розширення знань учнів про неповторну індивідуальність О. Турянського, специфіку його творчості, внесок у розвиток класичної української літератури.

Спостерігаючи за освітнім процесом під час проходження навчально-залікової практики у закладах загальної середньої освіти на уроках української літератури в 11 класі, констатували той факт, що деякі вчителі-словесники мають труднощі з методикою проведення шкільного аналізу творів різних жанрів, зокрема таких специфічних як повість-поєма, не можуть дібрати ефективні шляхи аналізу, методи, прийоми, види і форми роботи. Крім того нами було відмічено, що й учням 11 класу важко розуміти, сприймати та інтерпретувати модерністські, зокрема експресіоністські твори,

одним із яких є повість-поема О. Турянського «По́за межами болю». Ми розробили анкету для вчителів-предметників з метою виявити причини такої ситуації.

Анкета для вчителів-словесників

1. Назвіть істотні відмінності між літературознавчим і шкільним аналізом.
2. Який теоретико-літературний інструментарій, на вашу думку, відіграє важливу роль у формуванні умінь здійснювати шкільний аналіз?
3. Як Ви працюєте над формуванням у старшокласників практичних умінь і навичок здійснювати аналіз художнього твору? Які методи, прийоми, і види навчальної діяльності Ви при цьому використовуєте?
4. Як жанрова природа епічного та ліро-епічного творів впливає на методіку їх вивчення в закладах загальної середньої освіти?
5. Назвіть об'єктивні причини, що викликають певні труднощі в учителів здійснювати шкільний аналіз епічних творів?

Було здійснено кількісний і якісний аналіз відповідей учителів-словесників. Відповіді на *перше запитання* анкети свідчать, що 27,3 % учителів в основному правильно визначили відмінні ознаки літературознавчого і шкільного аналізу. При цьому вони наголошували на тому, що основна мета вивчення літератури в школі – це формування кваліфікованого реципієнта з самостійним критичним мисленням, звернули увагу на практичному спрямуванні, виховному та розвивальному значенні шкільного аналізу. 54,5 % опитаних дали неповну відповідь на поставлене запитання, оскільки окреслили лише основну мету шкільного аналізу художнього твору – вчити здобувачів освіти усвідомлювати зміст прочитаного матеріалу, правильно формулювати та грамотно висловлювати власну точку зору з приводу прочитаного змісту художнього твору. 18,2 % респондентам було важко вказати на істотні відмінності між названими видами аналізу.

Відповідаючи на *друге запитання*, 54,5% опитаних указали на важливість та актуальність досконалого володіння інструментарієм сучасного аналізу тексту. Як зазначили респонденти, вони знають всі теоретико-літературні поняття, що окреслені чинними шкільними програмами і відіграють важливу роль у проведенні аналізу художнього твору. З-поміж них найбільш важливими та найчастіше вживаними такі: форма і зміст художнього твору, літературний рід, жанр, тема, ідея, проблематика, композиція, фабула, сюжет, система образів, персонаж та інші. 36,4 % анкетованих засвідчили важливість опанування лише базою теоретико-літературних понять, оскільки під час роботи з твором має домінувати лише основний категоріальний апарат. Ще 9,1 % опитаних зазначили, що взагалі ігнорують теоретичні знання. Для них важливим є співпраця з учнями на уроці, їхній спільний творчий діалог та результат роботи, а не завчені напам'ять дефініції.

Аналіз відповідей на *третє запитання* анкети дає можливість зробити висновок, що 32,4 % учителів-словесників на уроках української літератури в старших класах постійно намагаються скеровувати роботу здобувачів освіти на вироблення в них умінь і навичок здійснювати аналіз тексту. При цьому в освітньому процесі вони ефективно поєднують власну методику викладання предмету з інноваційними технологіями. Ще 48,5 % респондентів зазначили, що несистематично працюють над формуванням в учнів відповідних умінь і навичок. 2 % педагогів залишили запитання без відповіді.

6,2 % респондентів, відповідаючи на запитання, виявили проблему в чіткому розмежуванні методичних понять «метод», «прийом», «вид», «форма» навчальної діяльності, що, у свою чергу, позбавило їх можливості дати чітку відповідь. Про необхідність використання різних типів класифікацій методів наголосили 11,1 % учителів. 23,2 % опитаних назвали лише деякі, найбільш уживані ними загальнопедагогічні методи (практичний, репродуктивний, дослідницький, частково-пошуковий, творчий) і прийоми

(різні види бесід, творчі та проблемні завдання) навчання. Поза їхньою увагою залишилися форми і види навчальної діяльності. 33,7 % анкетованих зазначили, що, формуючи в учнів уміння аналізувати художні твори, використовують найбільш дієві методи (творчого читання, дослідницький тощо), прийоми (різні види читання, створення проблемної ситуації, дискусія тощо), які дають можливість здобувачам освіти самостійно й усвідомлено виконувати окремі операції й дії, вільно обґрунтовувати оцінні судження, виявляти власну творчість. Незначна кількість респондентів (25,8 %) виділила метод творчого читання, евристичний, дослідницький та репродуктивний; згадала лекцію, слово (розповідь) викладача, порівняння творів, постановку дослідницьких завдань, самостійний добір навчального матеріалу як методичні прийоми; з видів навчальної діяльності ключовим вважає аналіз художнього твору різними шляхами.

Переважає більшість учителів-словесників, відповідаючи на *четверте запитання*, зазначила, що родово-жанрова природа епічного та ліро-епічного творів значно впливає на специфіку їх вивчення. При цьому 41,8 % анкетованих переконані в тому, що всі особливості епосу та ліро-епосу відіграють роль під час його аналізу. Решта опитаних виокремила лише по одній, на їхню думку, домінантній рисі: 15,3 % – сюжет, який становить послідовний ланцюг подій; 12,7 % – об'єктивна картина навколишньої дійсності; 12,9 % – оповідний характер; 8,1 % – роль оповідача у творі; 4,8 % – тематична розмаїтість; 4,4 % – наявність позасюжетних елементів.

На *п'яте запитання* анкети 49,6 % респондентів відзначили, що через перевантаженість чинних програм із української літератури та аморфне ставлення до професії вчителя в більшості учителів виникають прогалини в роботі з текстом художнього твору. 22,4 % опитаних основною причиною назвали помилковість обрання фаху педагога, а відтак, відсутність бажання здобувати знання та напрацьовувати вміння. 18,8 % словесників засвідчили, що недостатня теоретична підготовка фахівців, несистематичність і

непослідовність навчальних операцій теж стає на заваді формування методичних умінь і навичок. 9,2 % анкетованих указали на індивідуально-психологічні особливості.

Отже, результати анкетування дають підстави стверджувати, що значній частині респондентів бракує знань із психолого-педагогічних, літературознавчих і фахових дисциплін. Як наслідок, існує значна лакуна між теоретичними знаннями та сформованими практичними уміннями і навичками; спостерігаються певні прогалини в методичній підготовці учителів-словесників до аналізу епічного та ліро-епічного творів на уроках української літератури.

Таким чином, вивчення науково-методичної літератури засвідчує те, що учені-методисти з-поміж інших засадничих питань методики як науки приділяють належну увагу особливостям вивчення художніх творів у їх родово-жанровій специфіці, обґрунтовують важливість розгляду жанрових доміант повісті-поєми. Аналіз чинних програм із української літератури для 11 класу та змістової складової шкільних навчальних підручників дає можливість зробити висновок про несистемне звернення їх авторів до розкриття окресленого питання, відсутність логічної узгодженості між програмовими вимогами і змістом навчального матеріалу, вміщеного у підручниках.

Ураховуючи результати опитування та аналіз навчально-методичної літератури, вбачаємо за необхідне розробити методичні рекомендації до проведення уроків української літератури у 11 класі закладу загальної середньої освіти за монографічною темою «О. Турянський».

3.2. Особливості вивчення епічних і ліро-епічних творів у старшій школі

У контексті магістерської роботи вважаємо доцільним дослідити психологічні особливості старшокласників та їх вплив на розуміння, усвідомлення та аналіз епічних і ліро-епічних творів української літератури.

Важливу роль у процесі вивчення різnorodових і різножанрових творів відіграють вікові психологічні особливості здобувачів освіти. Оскільки повість-поема О. Турянського вивчається в 11 класі, то мова йде про старший шкільний вік.

У наукових працях із проблем періодизації вікового розвитку спостерігаємо різні підходи до з'ясування вікових меж, окреслення основних суперечностей і новоутворень старшого шкільного віку. Більшість психологів цей вік обмежують періодом від 15 до 18 років. П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв та інші переконують, що старший шкільний вік – один із найбільш важливих етапів життєдіяльності людини, адже в цей період інтенсивно розвиваються моральні якості особистості, формуються і визначаються риси характеру, відбувається становлення світогляду. Важливою особливістю особистісного розвитку старшокласника є помітне формування самосвідомості, самооцінки, заснованої на аналізі власної діяльності людини. Дуже часто старшокласники схильні до завищення самооцінки, проявляють хворобливе самолюбство, зверхньо чи пихато ставляться до оточуючих або, навпаки, недооцінюють, вважають себе посередніми, непомітними в натовпі.

У сучасних психологічних дослідженнях науковці старшокласників називають «поколінням Z», «цифровими людьми», центеніалами, цифровими аборигенами, оскільки вони пов'язані між собою за допомогою мережі Інтернет, YouTube, мобільних телефонів, SMS і MP3-плеєрів. Вони мають високий рівень інтернет-активності, натомість низький рівень саморозвитку, відсутність прагнення до самоосвіти, позбавлення можливості

безпосереднього спілкування один з одним. Відтак, спираючись на психологічні розвідки, вчителі-словесники, ураховуючи мету та завдання вивчення шкільного предмета «Українська література», повинні зацікавити ним сучасного учня, сприяти формуванню переконливої життєвої позиції, власного світогляду. Підтвердженням правомірності нашої думки є наукові твердження В. Слободчикова: «Головні новоутворення старшого шкільного віку – саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, поступове входження в різні сфери життя» [10].

Старший шкільний вік – це становлення громадянської зрілості, вік романтики, мрій та сподівань, пов'язаних із усвідомленням сенсу життя, з прагненням віддати свої сили якійсь важливій справі, реалізувати власний творчий потенціал.

Звернімо детальну увагу на вікові психологічні зміни покоління «Z». Зарубіжні й вітчизняні психологи (А. Сапа, Г. Солдатова та ін.) виокремлюють у сучасних старшокласників специфічні психологічні особливості (гіперактивність, сенсорна деривація, побудова ідентичності, перманентна присутність у середовищі Інтернет, інтердисциплінарність), які відіграють засадничу роль у процесі опанування сучасними учнями низки шкільних предметів.

Художня література, на нашу думку, є одним із найважливіших чинників формування і розвитку творчого потенціалу особистості, її духовності, інтелекту, громадсько-патріотичних почуттів. Вдаючись до аналізу як процесу осмислення змісту прочитаних творів, що мають виразне громадянське звучання, старшокласники, без сумніву, проєктують на власні душі «силові поля» аури громадянськості, якою оточений будь-який високомистецький літературний твір.

Психолог С. Рубінштейн доводив, що основним у розумовій діяльності здобувачів освіти у процесі вивчення різних літературних

родів і жанрів є творче начало, уміння не тільки практично застосовувати готові знання, істини та узагальнення, а й відкривати нові у процесі текстуального аналізу творів. В учнів виникає зацікавленість новими проблемами, відображеними в творах, образами персонажів, що є носіями авторської ідеї, тому активно та інтенсивно розвивається «кліпове мислення» – це процес відображення безлічі різноманітних властивостей об'єктів без урахування зв'язків між ними, що характеризується фрагментованістю інформаційного потоку, алогічністю, високою швидкістю переключення між частинами, відсутністю цілісної картини сприйняття навколишнього світу. Старшокласники не можуть тривалий час зосереджуватися на об'ємному теоретичному літературознавчому матеріалі, у них знижується здатність до аналізу, зменшується коефіцієнт засвоєння знань. Отже, традиційне навчання не адаптоване до особливостей «покоління Z».

Формування особистісного ставлення старшокласників до художнього твору, виникнення бажання заглибитися в його художню палітру в першу чергу залежить від розвитку читацьких умінь, виховання кваліфікованого читача. На нашу думку, важливими показниками літературного самовдосконалення старшокласників є читання, сприймання й розуміння художніх творів відповідно до родово-жанрової специфіки.

Важливу роль на уроках української літератури під час вивчення епічних і ліро-епічних творів відіграє процес сприймання. Так, О. Нікіфорова пропонує розрізняти два рівні сприймання – безпосередньо емоційне та інтелектуальне. Другий рівень, на думку дослідниці, є ефективним і змістовним, оскільки розтлумачує особливості усвідомлення реципієнтом емоцій і почуттів, викликаних змістом прочитаного твору, дає уявлення про результати виконаної аналітико-інтерпретаційної роботи. Психолог звертає увагу на вміння здобувачів освіти залучати внутрішній зір для візуалізації образів і картин, описаних митцем [44, с. 36].

Важливе значення для вивчення епічного чи ліро-епічного твору має врахування специфіки психології старшокласника, його інтересу до моральних якостей, прагнення дати оцінку зображеному автором, бажання систематизувати враження від прочитаного, усвідомити літературний твір як естетичну цілісність.

У старшокласників, порівняно зі школярами інших вікових груп, збільшується обсяг уваги, здатність тривалий час зберігати її інтенсивність і переносити увагу з одного предмета на інший; вони мають розвинений інтелект, здатні обґрунтовувати власні судження, робити глибокі висновки й узагальнення, створювати оригінальні висловлювання, спираючись на творчі здібності.

Будь-який новий навчальний матеріал потребує від здобувачів освіти розвитку уяви, яка формується як наслідок виконання ними різноманітних творчих завдань. За допомогою уяви старшокласники вчать проєктувати зміст творів (і епічних та ліро-епічних у тому числі) на зовнішній світ, адаптувати до реалій сьогодення, у процесі читання самозаглиблюватися, заглиблюватися у внутрішній (духовний) світ персонажів.

У згадуваний нами віковий період відбувається значне погіршення пам'яті. Психологи припускають, що інтернет став особливою формою пам'яті – трансактивною. Здобувачі освіти переконані, що не потрібно напружуватися, щоб запам'ятати необхідний їм літературознавчий матеріал, адже вони всю необхідну інформацію зберігають у своїх девайсах. Учні швидше зроблять записи в телефонний блокнот, сфотографують на телефон, ніж будуть запам'ятовувати. Відтак у сучасній літературній освіті це є значною лакуною, оскільки, як слушно зауважувала О. Нікіфорова, «твори літератури в цьому віці спонукають читачів мислити, досліджувати, систематизувати свої знання про дійсність. Тобто, вплив художньої літератури на емоційну сферу старшокласника має ще більше

розширюватися» [44, с. 150]. У сучасних учнів домінує візуальна пам'ять – запам'ятати не саму інформацію, а шлях до неї в Інтернеті чи медіаконтенті.

Процес читання – це творчий процес тісного спілкування між автором і читачем, який відіграє важливу роль в утворенні здатності міркувати словесно-художніми образами. Окреслена здатність передбачає пізнання (сприймання) художньої літератури у всій її художній специфіці як виду мистецтва, основним засобом якого є художнє слово. Підтвердженням такої сентенції стали слова Л. Виготського, який зауважував, що вплив художнього твору не обмежується лише емоційним хвилюванням від сприймання його змістової сторони. За емоціями має йти усвідомлене осмислення та детальне пояснення змісту художнього твору відповідно до родовожанрової специфіки (у тому числі й епічного чи ліро-епічного твору) [9, с. 37–65].

Заслуговують на увагу праці Н. Молдавської, яка визначає три групи читацьких умінь, необхідних для правильного розуміння літератури як мистецтва слова, її різножанрових творів. До першої групи вона відносить уміння, пов'язані із засвоєнням змісту літературного твору. Друга група включає вміння оцінювати елементи структури твору в єдності та взаємозв'язку, розуміти особливості авторського освоєння дійсності (ставлення письменника до змальованих подій, творчий задум, концепція життя, втілена у творі тощо). Третя група передбачає уміння розглядати мистецтво у його тісному взаємозв'язку з конкретно-історичною епохою [40, с. 223].

Ще однією умовою правильного сприйняття художньої літератури, і зокрема епічних та ліро-епічних творів, старшокласниками є розвиток їх образного мислення. Дослідник В. Халін підкреслює важливу особливість художньої літератури як мистецтва слова: «Характерною особливістю художнього твору є його винятково глибока смислова наповненість, збагачення слова в контексті цілого. Літературний твір є певною художньою

цілісністю, підпорядкованою вираженню того змісту, який називають другим планом, підтекстом, який і є метою художнього мовлення автора» [71, с. 10].

«Звичайно, – підкреслюється А. Лісовським, – книгу можна читати просто як друкований текст, для цього треба лише знати грамоту....Але книгу можна читати і як художній твір, для цього необхідно розуміти мову мистецтва, мову образів, вдумуватися в них, бо художній твір не вичерпується логічно завершеними інтерпретаціями» [32, с. 26].

Так, І. Кон у праці «Психологія старшокласника», звертаючи увагу на психологічні особливості сприйняття художньої літератури старшокласниками, вказує, що у цьому віці читач має здатність занурюватись у себе і насолоджуватись своїми переживаннями. У них відбувається переакцентування в сприйнятті художнього твору від фабульного до проблемно-психологічного. Часто старшокласники вміють оперувати текстом, обґрунтовувати свої думки, але не виявляють власного ставлення до змальованих письменником явищ.

Особливості первинного сприймання художнього твору в старших класах і поглиблення його в процесі аналізу досліджувала О. Богданова. На думку вченої, потрібно звертати увагу на взаємозв'язок первинного сприймання тексту і його наступного поглиблення в процесі аналітичного розчленування. Повторне прочитання дає змогу здобувачеві освіти проникнути в підтекст твору, а це дуже важливо для глибокого розуміння ідей та образів різнонаціональних, різнородових і різножанрових творів у порівнянні.

Старшокласники проходять період інтенсивного інтелектуального дозрівання, провідна роль у якому належить розвитку мислення. Так, під час аналізу епічних або ліро-епічних творів у них спрацьовує абстрактне й узагальнене мислення.

З іншого боку, дослідники називають також фактори, які негативно впливають на літературний розвиток здобувачів освіти даного вікового

періоду. Так, учням властивий наївний реалізм у сприйманні різножанрової художньої літератури, який є наслідком недостатньої обізнаності зі специфікою літератури, нерозуміння належним чином значення і місця в ній творчого задуму письменника.

Певні труднощі сприйняття здобувачами освіти епічних або ліро-епічних творів пов'язані в першу чергу з особливостями літературних родів. Авторська позиція, його ставлення до зображених подій, образи персонажів в епічних творах деталізовані. Натомість значно складніше проаналізувати зазначені аспекти в ліро-епосі, оскільки це синтетичний рід, що поєднав у собі родові характеристики і епосу, й лірики. Тому визначення ідеї ліро-епічного твору вимагає від учнів пильної уваги та глибоких роздумів.

Отже, проаналізувавши низку психологічних джерел із теми магістерського дослідження, можемо зробити такі висновки:

- старший шкільний вік – це надзвичайно складний, проблемний, найбільш чутливий до зовнішніх чинників період;
- психологічний механізм процесу формування вмінь аналізувати художні твори базується на рецептивній інтелектуально-емоційній діяльності людини, що містить мислення, пам'ять, уяву, сприймання, спостереження та пізнання;
- інтенсивне зростання особистості в старшому шкільному віці – основа для розвитку естетичних почуттів, адже поза ними не реалізується жодна функція мистецтва;
- вплив мистецтва не повинен обмежуватися лише схвильованістю від сприйняття твору – за емоціями природно має йти пояснення, будь-яке емоційне переживання потребує свого обґрунтування.

Таким чином, урахування психолого-педагогічних особливостей старшого шкільного віку, акцентування уваги в освітньому процесі на пріоритетності особистості здобувача освіти, його здібностях належним чином сприймати класичні літературні твори допоможуть ефективно реалізувати шкільний аналіз епічних чи ліро-епічних творів.

3.3. Методичні рекомендації вчителям-словесникам із вивчення повісті-поєми «По́за межами болю» Оси́па Туря́нського

Формування естетично розвинених, творчих читачів з самостійним критичним мисленням відбувається на уроках української літератури в процесі аналізу різножанрових творів, пропонованих укладачами чинних програм для текстуального вивчення та засвоєння ними необхідних теоретико-літературних понять, які допоможуть розкрити художню вартість аналізованих текстів. У чинних шкільних програмах епічні та ліро-епічні твори різних жанрів (роман, повість, новела, оповідання, нарис, балада, поема та ін.) займають домінуючу позицію. Серед них виокремлюємо і повість-поему, яка є специфічним авторським новотвором і водночас складним жанром, що поєднав ознаки епосу і лірики. Це поняття вивчається в сучасній школі під час розгляду монографічної теми «О. Турянський» в 11 класі на уроках української літератури.

У старшій школі на уроках української літератури пропонується низка складних теоретико-літературних понять: «поезія в прозі», драма-феєрія, драматичний етюд, кіноповість, роман у віршах та інші. Проаналізувавши чинні програми з української літератури для 10 – 11 класів та навчальні підручники для старшої школи, прийшли до висновку, що проблема вивчення таких новаторських жанрів потребує певного доопрацювання, інноваційного підходу й практичної реалізації. Тому нами було розроблено систему планів-конспектів уроків за монографічною темою «О. Турянський» та репрезентовано методичні рекомендації до проведення уроків української літератури з вивчення повісті-поєми автора «По́за межами болю» в 11 класі.

Мета розробки системи уроків – поліпшення та вдосконалення методики роботи вчителів-словесників з вивчення складних теоретико-літературних понять, і, відповідно, творчості письменника, який практично використав один із новаторських жанрових різновидів.

Завдання:

- розробити детальні плани-конспекти уроків української літератури з теми «О. Турянський» (11 клас);
- узагальнити програмовий теоретичний матеріал про життя і творчість письменника-модерніста та використати його у процесі розробки конспектів;
- розписати усі етапи роботи з вивчення поеми-повісті: підготовка до сприйняття, читання твору, його аналіз та підведення підсумків;
- увести у розроблені плани-конспекти ефективні прийоми та види навчальної діяльності, розписати методику роботи з ними;
- продумати етапи уроків та їх наповненість так, щоб у результаті досягнути єдиної мети – розкрити авторський підхід до тлумачення поняття «повість-поема»;
- розкрити та охарактеризувати риси індивідуального стилю письменника-імпресіоніста.

Взагалі на вивчення розділу «Перлини західноукраїнської літератури» чинною програмою з української літератури (рівень стандарту) відведено 4 години, з них – 2 на вивчення творчості Осипа Турянського. Відповідно до змісту навчального матеріалу, вміщеного у програмі, ми передбачили такі теми експериментальних уроків:

Тема 1. О. Турянський «По́за межами болю». Коротко про письменника. Історичний матеріал Першої світової війни як предмет художнього узагальнення й філософського осмислення. Поема в прозі, що хвилює, єднає людські серця, звільняє і просвітлює душу. Умовність зображення (події поза конкретним часом і простором);

Тема 2. О. Турянський «По́за межами болю». Загальнолюдські мотиви і гуманістичні цінності. Біологічні інстинкти і духовна воля до життя: ідея перемоги духу над матерією. Гуманістичний, життєствердний пафос поеми в прозі, його вселюдська значимість і всеохопність.

Звертаючи увагу на методологічне підґрунтя організації навчання української літератури в старших класах, було враховано компетентністий підхід до вивчення шкільного предмета взагалі та окресленої нами монографічної теми зокрема. На особливу увагу у процесі розробки планів-конспектів уроків заслуговувало формування предметних і ключових компетентностей, якими мають оволодіти одинадцятикласники.

Опрацювавши теоретичний матеріал з даних тем, прочитавши і проаналізувавши повість-поему, здобувачі освіти мають набути низку предметних компетентностей, серед яких виокремлено: *учень (учениця): розуміє і пояснює умовність зображення, створення художньої реальності на конкретному матеріалі; розглядає ідейно-художній зміст окремих фрагментів; коментує їх; виокремлює основні ідеї; пояснює особливість і роль композиції, пейзажу, інших художніх засобів для втілення головних думок [с. 31].*

За основу класифікації уроків під час виконання наукового дослідження ми обрали:

- метод, який домінує на уроці.
- дидактичну мету, відповідно до якої й визначили типи експериментальних уроків: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі вмінь та навичок.

Поетапність уроків була розписана відповідно до їх типів і мала конкретну структуру: актуалізація опорних знань; повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності; сприймання та засвоєння нової навчальної інформації; підсумок уроку; оголошення і коментар домашнього завдання.

Методично правильно підібрані методи, прийоми, види та форми навчальної діяльності забезпечать, на нашу думку, ефективність роботи вчителя з вивчення творчості О. Турянського.

Важливим етапом роботи над текстом художнього твору є етап актуалізації опорних знань, адже протягом 5-7 хвилин на уроці літератури

вчитель-словесник має зацікавити здобувачів освіти новою програмовою темою, підвести їх до вивчення складного за змістом, структурою та ідейно-художнім спрямуванням твору «Поza межами болю», налаштувати їх емоційно на подальшу скрупульозну роботу над ним. Із цією метою нами було запропоновано низку методичних прийомів і видів навчальної діяльності: робота з ілюстративним матеріалом, складання асоціативного куша, «літературний крос» та інші. Наведемо приклади деяких із них.

Робота з ілюстративним матеріалом.

- *Зверніть увагу на ілюстрації. На них зображені епізоди Першої світової війни й теперішньої війни, яку розв'язала проти України сусідня держава-агресор.*

- *Що об'єднує ці ілюстрації?*

- *Подумайте і скажіть, що є причиною воєн?*

- *Пригадайте, хто із класиків світової літератури звертався до теми війни у своїй творчості?*

Складання асоціативного куша до слів «війна» і «життя».

- *Подумайте і напишіть, з якими словами у вас асоціюються слова «війна» і «життя».*

Відповіді учнів можуть бути наступними:

Війна – кров, смерть, дитина, яка плаче, вогонь, чорне вбрання, вибухи, воронки, мертвий солдат, жінка в сльозах, постріл, сніг у чорних плямах;

Життя – сонце, небо, радість, друзі, щастя, сміх, родина, здоров'я, любов, успіх.

Розглядаючи основні життєві віхи Осипа Турянського, вчителів необхідно підібрати такий фактологічний матеріал, що буде розрахований на виявлення в учнів моральних якостей та почуттів і стане підґрунтям формування читацької компетентності. Ефективним буде висвітлення окремих важливих життєвих подій, у ході розповіді про які й вимальовується творча і талановита особистість автора. Такі цікаві розповіді можуть пролити

світло учням щодо написання автором того чи іншого літературного твору. Її можна використовувати на всіх етапах вивчення художнього твору.

Одним із дієвих прийомів роботи на етапі сприймання та засвоєння нової навчальної інформації є **різноманітні повідомлення учнів**, представників різних творчих груп (біографів, істориків, літературознавців, літературних критиків). Доречним у розробленій системі уроків було повідомлення учня-біографа про певні сторінки життя О. Турянського.

Повідомлення учня-біографа.

Осип Васильович Турянський народився 22 лютого 1880 року в селі Оглядів на Радехівщині. Найстаршому із восьми дітей батько-тесля вирішив дати бодай якусь освіту, тому послав Осипа в сільську школу, а пізніше – в Львівську українську гімназію, хоча й не міг допомагати синові матеріально. Тому хлопець заробляв на навчання сам. У старших класах став членом підпільного гуртка. За це його мало не виключили з навчального закладу.

Закінчивши Львівську гімназію, Осип Турянський вступив на філософський факультет Віденського університету, тут згодом захистив дисертацію. У 1910 році почав працювати в Перемишлівській гімназії на посаді вчителя української мови та літератури.

Восени 1914 року його мобілізували на Першу світову війну, де потрапив до сербського полону. Пройшов албанським «шляхом смерті», на якому загинуло 45000 бранців. Турянський був одним із небагатьох, кому пощастило вціліти. Із Сербії полоненого Турянського відправили в табір до Італії, на острів Ельбу. Після війни він переїхав до Відня, де почав викладати порівняльне право в університеті, став популярним письменником. У Галичину повернувся аж у 1923 році. Його перу належить комедія «Раби», роман «Син землі».

Галичина 20 – 30- х років – це десятки більших і менших партій, угруповань, товариств, які мали власні видання і своїх штатних

письменників. Осип Турянський не приставав до жодного гурту, бо не вмів пристосовуватися, блудити словом. Критики-кон'юнктурники відповіли на цю незаангажованість замовчуванням його творчості.

Отак у забутті він і помер. Коли хоронили письменника 30 березня 1933 року на 76-му поховальному полі Личаківського кладовища у Львові, попрощатися прийшло лише кілька десятків його друзів та учнів, не було ні вінків, ні жалобних пісень. Довгі роки могилу відвідував лише дехто із родичів, згодом навіть стежка до неї заросла.

Збереглася на цвинтарі безіменна могила з усохлим дубом.

Рекомендуємо на уроці літератури в 11 класі провести роботу з портретами митця. Для цього доцільно запропонувати старшокласникам низку завдань, які допоможуть сформувати в учнів уявлення про майстра слова:

1. *Яким у вашій уяві постає письменник?*
2. *Учитель показує старшокласникам два портрети Осипа Турянського: один – до полону, другий – після. Порівняйте їх. Яким письменник на них зображений? Чи змінився він?*

Учні по-різному тлумачитимуть побачене. Одні не звернуть увагу на зміни на обличчі автора до та після полону, а деякі школярі зауважать, що вираз обличчя письменника дійсно змінився. Він став виснаженим, замученим, в очах можна побачити біль та страх від пережитого.

Розуміння творчої індивідуальності митця посилюється впродовж двох уроків, під час повного шкільного аналізу твору, коли акцентується увага на оригінальності художнього змалювання дійсності письменником. Будь-який епічний або ліро-епічний твір (чи це повість, оповідання, роман, поема, балада, повість-поема) розглядається за своїми особливостями. Тому аналіз «Поза межами болю» бажано почати із загальної характеристики твору, звернути увагу на жанр, ідейно-тематичний зміст, його проблематику, присвяту, композиційні особливості. З цією метою ми пропонуємо учителям-

словесникам провести низку різноманітних бесід, під час яких звернути увагу на окреслені літературознавчі домінанти. Наприклад, пропонуємо обрати наведені питання для визначення проблематики повісті-поєми «По́за межами болю».

Робота над проблематикою твору.

- Подумайте, яку першу проблему порушує автор у творі?
 - Один із героїв твору, замерзаючи біля згаслого вогнища, каже: «Ми тут вже здійснили ідеал братерської прихильності і любові». Доведіть сказане.
 - Чи помилялися герої твору?
 - Як ви думаєте, це гуманно?
 - Коли Бояні помирає, Сабо пропонує з'їсти його, щоб вижити. Як відреагували товариші?
 - У тяжкій боротьбі духу з тілом чому віддали перевагу?
 - Отже, що породжує війна?
- Доберіть синонім до слова «жорстокість»*
- Отже, якою є друга проблема твору?

Унаочнити теоретичний матеріал, подати його у стислій формі основних положень допомогли **узагальнювальні логічні схеми**, мета яких – ототожнення відомого теоретичного матеріалу, усвідомлення його змісту, поглиблення і закріплення набутих знань. Наприклад, можна використати наведену в магістерській роботі узагальнювальну таблицю.

Узагальнювальна таблиця «Художньо-композиційні особливості твору

О. Турянського «По́за межами болю»»

О. Турянський «По́за межами болю»	
<i>Присвята</i>	Твір письменник присвятив дружині й синові
<i>Хроно́топ</i>	Події у творі відбуваються поза конкретним часом і простором, хоча читач знає, що автор описує події I Світової війни

<i>Композиційні особливості</i>	Твір складається зі вступу й п'яти частин, розпочинається реквієм за загиблими й завершується думкою про померлих побратимів. У творі є всі сюжетні компоненти
---------------------------------	--

Пошукова робота над текстом формує в учнів самостійне опрацювання прочитаного твору, вчить виділяти головне в ньому та акцентує увагу на визначенні стильових характеристик літературного тексту. Відтак у запропонованих конспектах нами було використано декілька різноманітних інтерактивних методичних прийомів і видів навчальної діяльності (**робота в групах, «літературний крос», перегляд відео фрагменту та буктрейлера, різні види бесід тощо**), застосування яких передбачало не лише контроль та корекцію рівня засвоєння старшокласниками навчального матеріалу, а й вироблення в них умінь творчого, креативного підходу до вирішення конкретних завдань, бажання проявити свою ініціативу, розкрити власну точку зору, скомпонувати логічно побудовану відповідь, узагальнити свої знання про творчу неповторність О. Турянського та його шедевр – повість-поему «Поза межами болю».

«Літературний крос»

- *Осип Турянський у Перемишлівській гімназії працював... (учителем української мови і літератури).*
- *Штранцінгер добре володів музичним інструментом... (скрипкою).*
- *У 1915 році Осип Турянський потрапив до... (сербського полону).*
- *За жанром «Поза межами болю» – це (лірична повість-поема).*
- *Щоб розвести вогнище, герої твору «Поза межами болю» виконують... (танець смерті).*
- *Осип Турянський – один із найяскравіших представників українського... (модернізму).*

- У мареннях цього героя постають образи дружини і дитини... (Оглядівський).
- У Відні Осип Турянський навчався на... (філософському факультеті).
- Фінальним акордом повісті «Поза межами болю» є драматична сцена... (порятунку Оглядівського).
- Місце вічного спочинку Осипа Турянського – це ... (Личаківський цвинтар у Львові).
- Українцями були герої повісті «Поза межами болю»... (Добровський, Оглядівський)

Робота в групах

Завдання для учнів: охарактеризувати персонажів (1 група – Бояні, 2 група – Сабо, 3 група – Ніколич, 4 група – Штранцінгер, 5 група - Добровський) за планом

1. Портретна характеристика.
2. Національність.
3. Сімейний стан. Ставлення до матері.
4. Поведінка героя перед обличчям смерті.

Відповіді учнів на поставлені запитання вчителем – це найбільш розповсюджений методичний прийом роботи над текстом художнього твору. Завдання словесника – правильно, зрозуміло, в доступній формі сформулювати запитання для відомих у дидактиці видів бесід. Активне застосування такого прийому роботи сприяє концентрації уваги старшокласників, поглиблює їхні знання змісту виучуваного твору, спонукає до роздумів, висновків, дискусії, апелює до теоретичних знань.

У розробленій системі уроків ми пропонували різні види бесід, мета яких – сприяти цілісному, поглибленому аналізу прозового твору на уроках української літератури в 11 класі.

Евристична бесіда

- Хто із героїв твору фізично найслабший?

- *А найсильніший?*
- *Хто помирає останнім?*
- *Що допомагає так довго триматися цьому сліпому, фізично виснаженому чоловікові?*

На нашу думку, на етапі аналізу художнього твору доцільним буде запропонувати старшокласникам розв'язати **проблемні запитання**, які стосуються характеристики одного із образів у творі. Проблемність на уроках літератури – це дієвий шлях до розвитку критичного мислення реципієнта, адже розв'язання складних питань сприяє творчій активності учнів, залученню їх до пошуку, розв'язання, вирішення неоднозначних запитань, мотивує до прояву власної ініціативи щодо прочитаного твору. Нами було запропоновано низку **проблемних запитань**:

Проблемно-пошукова бесіда

- *Подумайте, чому виживає Оглядівський?*
- *Згадайте, в якому творі згадується подібний образ.*
- *Пригадайте, у якому творі-притчі із зарубіжної літератури ми читаємо про сміливця, який не був таким, як усі, і ніколи не здавався, а його крила стали символом свободи і щастя. Чи можемо ми провести паралель між цими творами?*
- *Як ви думаєте, що лежить в основі життя?*
- *Де ми вчимося любові з дитинства? Хто дарує найпершу любов дитині?*
- *У чому полягає цінність родини?*

Специфіка курсу української літератури в сучасній школі полягає ще й у тому, що її опанування здобувачами освіти спрямовано на постійну творчу співпрацю, діалог учителя, учня з художнім твором, що, відповідно, дозволяє реципієнтам широко сприймати і осмислювати літературу як явище мистецтва, простежувати її зв'язок з іншими зразками в національному та світовому культурологічному контекстах. Із цією метою можна запропонувати старшокласниками роботу з репродукцією картини «Біль».

- Розгляньте картину «Біль», виконану в експресіоністичній манері. Що об'єднує цю картину і твір О. Турянського «Поза межами болю»?

Матеріал конспектів уроків сприятиме опануванню учнями конкретними теоретико-літературними поняттями, що пов'язані з творчістю О. Турянського: «модернізм», «експресіонізм», «модернізм як напрям мистецтва», «художній образ», «психологічна деталь». Усі зазначені дефініції та терміносполуки знайдуть своє застосування у процесі шкільного аналізу програмових творів або розгляді творчості письменника взагалі. Вони допоможуть одинадцятикласникам правильно орієнтуватися в літературному процесі, розуміти індивідуальність авторського стилю та аналізувати програмовий твір. Отже, опанування учнями теоретико-літературними поняттями забезпечить їм науковий інструментарій для аналізу художнього твору і виявлення ознак творчого методу майстра слова.

У конспектах уроків репрезентовано найпоширеніші методи (творче читання, евристична бесіда, дослідницький та репродуктивний), прийоми (бесіда за прочитаним, побудова системи запитань, постановка проблемних запитань, слово вчителя, самостійний добір навчального матеріалу) та види навчальної діяльності (аналіз художнього твору різними шляхами, складання узагальнюючої схеми-опори, таблиці, підготовка усних відповідей, доповідей), при виборі яких враховували вікові особливості старшокласників, складність літературознавчого матеріалу, специфіку вивчення художніх творів у жанрово-родовій специфіці. Вони вдало поєднувалися з найпоширенішою формою навчальних занять – уроком.

Отже, необхідно здійснити детальний аналіз усіх компонентів тексту, після якого безпомилково можемо виділити домінантні особливості авторського індивідуально-творчого письма. Використання на уроці української літератури різноманітних методів та форм навчання забезпечує ефективне опанування індивідуальними рисами стилю письменника і сприяє позитивному підвищенню якості знань старшокласників.

Враховуючи вище сказане, можемо зробити висновок, що розроблена нами і запропонована для практичного впровадження на уроках української літератури система уроків з вивчення творчості О. Турянського буде ефективно дієвою, результативною, практично значущою у разі дотримання вчителями методичних рекомендацій.

Висновки до розділу 3

Аналіз нормативних документів і чинних програм із української літератури, опрацювання науково-критичних, методичних джерел, студіювання підручників для старшої школи з досліджуваного питання засвідчує актуальність обраної теми магістерського дослідження, її недостатнє розкриття у наукових пошуках учених-методистів та шкільній практиці.

Науковці в різні періоди розвитку методичної науки по-різному підходили до розкриття питання щодо особливостей вивчення епічних і ліро-епічних творів на уроках української літератури. Більш детально було розкрито питання специфіки шкільного вивчення жанрових різновидів епосу, натомість особливості складного жанру «повість-поема» та його засвоєння старшокласниками досліджувалися недостатньо.

Автори-укладачі шкільних підручників звернули увагу на детальне вивчення життєвого і творчого шляху О. Турянського та його програмового твору «По́за межами болю», тому, окрім теоретичного матеріалу, вони пропонують ефективні види навчальної діяльності (різноманітні види бесід, виконання тестових завдань, переказ та коментар програмових уривків творів, компаративне порівняння, вправи на закріплення та узагальнення), у результаті виконання яких в учнів будуть формуватися практичні вміння та навички аналізу виучуваного твору та розгляду унікальності творчості

письменника. Відтак не у всіх проаналізованих підручниках пропонується детально розглядати повість-поему «Поза межами болю».

Студіювання навчальної літератури стало поштовхом до розробки системи уроків з української літератури для учнів 11 класу загальноосвітньої школи за монографічною темою «О. Турянський». Нами запропоновано два плани-конспекти уроків, у яких деталізовано розписано процес шкільного вивчення біографії О. Турянського та роботу над дослідженням програмової повісті-поєми «Поза межами болю».

Запропоновані нами основні методи, прийоми та види навчальної діяльності дозволяють здійснити цілісний шкільний аналіз твору та розкрити творчу індивідуальність письменника-модерніста. Під час впровадження таких конспектів уроків в освітній процесу сучасної школи в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані в магістерському дослідженні.

ВИСНОВКИ

Детальний аналіз окресленої проблеми в науково-довідниковій, психологічній, літературознавчій, методичній літературах, студіювання чинних шкільних програми та підручників для учнів 11 класу закладів загальної середньої освіти підтверджує актуальність обраної теми магістерського дослідження, доводить її недостатню розробленість. Оскільки предметом дослідження стала повість-поема О. Турянського «Поза межами болю», то на основі опрацювання літературознавчих джерел було з'ясовано зміст базових понять дослідження: повість і поема.

У магістерському дослідженні, враховуючи опрацьовані наукові розвідки, подаємо поняття «повість» у такому формулюванні: повість – епічний твір середньої жанрової форми, що має нерозгалужений однолінійний сюжет, невелику кількість персонажів, охоплює кілька подій, уміщує описи. Натомість поема – ліричний, епічний, ліро-епічний твір, де відтворені вагомі події та яскраві характери, уміщені авторські переживання, ліричні відступи.

У ході дослідження прийшли до висновку, що повість-поема й поема в прозі в науковій літературі потрактовані менше. Це пов'язано з тим, що вчені вважають їх у певній мірі тотожними, адже ці літературознавчі категорії стосуються ліро-епічних творів, написаних ритмізованою прозою, поєднують ліричне та епічне начала, риси поеми й повісті. Твір О. Турянського «Поза межами болю» став одним із найяскравіших зразків такого жанру.

О. Турянський – західноукраїнський письменник, літературна спадщина якого доволі різноманітна в жанровому і тематичному плані. Митець апробував своє художнє обдарування у написанні різнородових і різножанрових творів. Це повість-поема, притча, замальовка, оповідання, памфлет, роман, темами яких стало зображення повсякденного життя селян.

Письменник у творах утілює філософські роздуми стосовно пережитих подій власного життя та реалій, свідком яких йому довелося бути.

Твір «Поза межами болю» – найвідоміший у творчому спадку О. Турянського, що має автобіографічне підґрунтя: перебування письменника у полоні в сербів. У творі виокремили жанрові ознаки епосу (повісті) і ліричне начало і в процесі аналізу прийшли до висновку, що це лірична поема в прозі, або повість-поема (за автором), – різновид поезії в прозі, твір, написаний за принципами прозового ритмізованого мовлення.

Детальний опис епізоду з власного життя, категоричне засудження війни як руйнівного явища, заглиблення у внутрішній світ персонажів дозволяє зробити висновок, що твір «Поза межами болю» є зразком антивоєнної автобіографічної психологічної поеми в прозі.

За стилем – це експресіоністський твір, домінантними ознаками якого є підвищена емоційність вираження почуттів, переживань, психологічна напруга, увага до кризових ситуацій, символізм, гіперболізація, застосування гротеску, фрагментарність композиції, авторська позиція протесту проти кровопролиття та розпаду духовності у світі, пацифістські мотиви.

Твір складається зі вступу й п'яти частин, що нагадує різновид кінематографічної монтажної побудови. Картини війни чергуються з роздумами наратора про відповідальність перед родиною.

Завдяки інтернаціональному складу персонажів твору автор наголосив, що різні за своєю ментальністю люди є рівними у правах на життя і перед обличчям смерті. Характери персонажів автор розкриває через вчинки. Полонені, доведені до відчаю й божевілля, не втрачають співчуття і бажання допомагати один одному. У повісті-поемі О. Турянський неодноразово наголошує на важливості дотримання моральних духовних цінностей, оскільки вони мають стати головними в бутті особистості, сприяти мирному співжиттю та порозумінню представників різних націй.

Опрацювавши психологічну літературу, робимо висновок, що науковці віковий період особистості з 15 до 17 років тлумачать як старший шкільний вік, що характеризується конкретними особливостями та сенситивними новоутвореннями, що, безпосередньо, позначається на процесі шкільного вивчення української літератури. Сучасне покоління старшокласників розмірковує про проблеми моралі, обговорює особисті враження, емоції почуття. Відповіді на складні життєві питання вони прагнуть отримати під час «зустрічі» з класичним зразком художнього мистецтва. Їхні внутрішні переживання від правильного сприйняття мистецтва, від поглибленого вивчення творчості письменника-класика переходять у сферу морально-етичну, часто асоціюються з думками про себе, про сенс свого існування, про своє місце у Всесвіті.

У процесі аналізу чинної шкільної програми з української літератури для 11 класу було розроблено систему уроків із вивчення монографічної теми «О. Турянський». Плани-конспекти уроків було побудовано з урахуванням компетентнісного підходу до вивчення шкільного предмета «Українська література» і спрямовано на формування предметних і ключових компетентностей, розвиток аналітичних умінь старшокласників.

Методи, прийоми і види навчальної діяльності, запропоновані нами в розроблених конспектах уроків, були спрямовані на всебічне засвоєння учнями теоретичного матеріалу та усвідомлення ними актуальності проблем, розкритих письменником у повісті-поемі «Поза межами болю». Зокрема, ми рекомендуємо використати повідомлення учня-біографа про життєвий шлях автора, роботу з теоретико-літературним поняттям «повість-поема», інноваційні методичні прийоми («Літературний крос», складання кодексу моральних цінностей, розв'язання проблемного запитання), різні види бесід (евристична, репродуктивна, проблемна, проблемно-пошукова). Важливою формою роботи була обрана робота в групах, завдання для їх членів було спрямоване на самостійну пошукову діяльність старшокласників та роботу з

текстом художнього твору. Показати тісний зв'язок літератури з іншими видами мистецтва допоможуть такі прийоми, як робота з ілюстраціями, з репродукцією картин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. К. : Грамота, 2019. 256 с.
2. Безпечний І. Теорія літератури. Київ: Смолоскип, 2009. 388 с.
3. Білоус П. В. Вступ до літературознавства : навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2011. 336 с., с. 140.
4. Бондаренко Н. Осип Турянський «По́за межами болю». 11 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2019. №10–12. С. 43–47.
5. Бондаренко Ю. І. Повість-поема Осипа Турянського «По́за межами болю» в контексті історичного регресизму: народження екзистенціалізму. *Філологічні науки*. Ніжин, 2018. Вип. 91. С. 93–106.
6. Борзенко О. І., Лобусова О. В. Українська література (профільний рівень) : підруч. для 11 класу закл. загал. серед. Освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.
7. Вашків Л. П., Бородіца, С. В. Авторська візія Першої світової війни в повісті-поемі «По́за межами болю» О. Турянського. URL: https://figshare.com/articles/_____-_____/4765123
8. Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua>
9. Выготский Л. С. Психология искусства. Ростов-на-Дону : изд-во «Феликс», 1998. 480 с.
10. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури: посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1985. 104 с.
11. Ворожко В. Л., Мніч Л. С. Концепт біль у творі О. Турянського «По́за межами болю». *Міжнародний науковий електронний журнал «ΛΟΓΟΣ.ONLINE»*. 2020 №8. С. 1–5.
12. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підручник. / за наук. ред. Олександра Галича. 3-тє вид, стереотип. Київ : Либідь, 2006. 488 с.

13. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підруч. для студ. вищ. навч. закл. ; за наук. ред. О. Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
14. Грицай Ю. Осип Турянський «Поза межами болю». 11 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2018. № 33. С. 12–15.
15. Дзись Т. Літературний контекст у проекції типології та сприймання (Йозеф Рот, Осип Турянський, Іван Франко). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2013. Вип. 37: Літературознавство. С. 294-304.
16. Довідник з теорії літератури / Авт.-упор. У. Д. Данильцова. Київ: А.С.К., 2001. 160 с.
17. Дузь І. Вивчення творчості Остапа Вишні в школі: посіб. для вчителів. Київ: Рад. школа, 1971. 128 с.
18. Журба С. С. Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 1999. 29 с.
19. Закон України «Про освіту». *Освіта*. 1996. 21 серпня. С. 6–11.
20. Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття : навчально-методичний посібник / За ред. Г. Семенюка; упоряд. О. Романенко, Н. Янкова. К., 2013. 339 с.
21. Кислий Ф.С. Вивчення творчості Юрія Яновського в школі. Київ: Рад. школа, 1972. 120 с.
22. Коваленко Л. Т. Українська література. Рівень стандарту : підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / Л. Т. Коваленко, Н. І. Бернадська. К. : Видавничий дім «Освіта», 2019. 256 с.
23. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст. : підручник : у 10 т. Київ: ВЦ «Академія», 2013. Т. 2 : У пошуках іманентного сенсу. 2013. 624 с.

24. Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі.
URL: <https://docs.google.com/document/d/1281QvUUxOZ-SJBwT1hlp--ned7OeHokmm-JRbJV14xk/edit?hl=uk&pli=1>
25. Кравченко-Дзона О. Особливості мовного стилю Осипа Турянського. Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наукових праць. Дрогобич, 2019. С. 133–140.
26. Крисюк В. Учнівська конференція за повістю Осипа Турянського «Поза межами болю». *Дивослово*. 2015. № 11. С. 6–10.
27. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): навчальний посібник. Київ: Освіта України, 2009. 464 с.
28. Лебедівна Л. Українське обличчя війни (повість-поема О. Турянського «Поза межами болю». Картина з безодні). *Слово і час*. 2004. № 12. С. 50–56.
29. Лебедівна Л. І. Західноукраїнська проза 20-30-х років ХХ ст.: Проблема неоромантизму (О. Турянський, Р. Купчинський, А. Чайковський, А. Лотоцький, Б.-І. Антонич і Катря Гриневичева): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2007. 32 с.
30. Лілік О. «Книга болю». Читацька конференція за повістю-поемою Осипа Турянського «Поза межами болю». *Дивослово*. 2011. № 11. С. 18–25.
31. Лісовський А. Вивчення художнього твору в його літературно-естетичній цілісності. *Українська мова і література в школі*. 2001. №5. С. 20 – 23.
32. Лісовський А. Вивчення літератури як мистецтва слова. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 5. С. 25–29.
33. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.

34. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
35. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К. : Академія, 2006. 752 с.
36. Мафтин Н. Поетика експресіонізму в романі Осипа Турянського «Поза межами болю» та повісті Леоніда Андрєєва «Червоний сміх». *Слово і час*. 2011. № 10. С. 3–8
37. Мельник Л. Осип Турянський «Поза межами болю». Ідея перемоги духа над матерією. 11 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2018. №30. С. 23–25.
38. Михайлова Н. Емоційне виховання учнів на уроках української літератури. *Дивослово*. 1999. №7. С. 44–45.
39. Мовчан Р. Осип Турянський: 1880-1933. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2011. №6. С. 63–72.
40. Молдавська Н. Літературний розвиток школярів під час навчання. К.: Наукова думка, 1999. 223 с.
41. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.
42. Національна доктрина розвитку освіти в ХХІ столітті. Київ: Шкільний світ, 2001. 24 с.
43. Нестелєєв М. Поза межами й у межах: Осип Турянський і його найвідоміший твір. *Дивослово*. 2012. № 11. С. 50–56.
44. Нікіфорова О. Психологія сприймання художньої літератури. К. : Книга, 1990. 152 с.
45. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.

46. Печарський А. Поетика творчості Осипа Турянського. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 202 с.
47. Печарський А. Я. Поетика «Поза межами болю» Осипа Турянського: автореферат дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Львів, 2001. 20 с.
48. Пінчук С. Осип Турянський // Турянський О. Поза межами болю: Повість-поема; Син землі: Роман; Оповідання. К., 1989. С. 17–39.
49. Плен Р. Естетико-критичні замітки до твору Осипа Турянського «Поза межами болю» // Турянський О. Поза межами болю. Картина з безодні. Відень; Чікаго, 1921. С. 2–4.
50. Подік І. І. Студенти Z: особливості та перспективи. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 159. 2017. С. 130–135.
51. Рябко Т. Шкільний аналіз художнього твору в літературній освіті учнів (на прикладі повісті-поєми О. Турянського «Поза межами болю»). Актуальні питання філології та методології: збірник наукових праць магістрантів / за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 256–260.
52. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. Київ: Ленвіт, 2004. 305 с.
53. Слоньовська О. В. Українська література (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
54. Солдатова Г. Покоління Z: психолог розповіла, як Інтернет змінив сучасних дітей. URL: <http://ukr.media/science/272956>.
55. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі : методичний посібник для вчителя. Київ : РВЦ «Проза», 1995, 254 с.
56. Телехова О. П. Українська література : посіб. для вчителів. 2-е вид., доп. Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2001. 272 с.
57. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: вступ до літературознавства :

підручник для студ. гуманітарних спеціальностей вищ. навчальн. закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

58. Ткаченко Т. Образ наратора у малій прозі Осипа Турянського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія Філологічна. Випуск 54. С. 222–225.

59. Ткаченко Н. С., Ходосов К. О. Вивчення творчості Михайла Стельмаха: посібник для вчителів. Київ: Рад. школа, 1981. 224 с.

60. Ткачук О. Наративний модуль повісті-поєми «Поза межами болю» Осипа Турянського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2011. № 31. С. 195–205.

61. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.

62. Турянський О. Переднє слово. Турянський О. Поза межами болю. Картина з безодні. Відень; Чікаго, 1921. С. 8–9.

63. Турянський О. В. Поза межами болю: Повість-поєма; Син землі: Роман; Оповідання. Вступ. слово Р. Федоріва; Упоряд., передм. та підготовка текстів С. Пінчука. К. : Дніпро, 1989. 335 с.

64. Українська література. 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль – українська філологія) / авт. колектив: Г.О.Усатенко, А.М.Фасоля.

65. Українська література. 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту; за заг. ред. Р. В. Мовчан.

66. Українська література : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська [та ін.]; за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. К. : Освіта, 2011. 416 с.

67. У чому полягає жанрова своєрідність твору О. Турянського? URL : <https://www.ukrlib.com.ua/answers/printit.php?tid=18194>].

68. Фасоля А. М. Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, В. М. Тименко, Г. Л. Бійчук. К. : УОВЦ «Оріон», 2019. 240 с.

69. Федорів Р. Повернення Осипа Турянського / Турянський О. Поза межами болю: Повість-поема; Син землі: Роман; Оповідання. Київ : Дніпро, 1989. 335 с.

70. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ: Знання, 2011. 431 с.

71. Халін В. Особливості художнього сприймання літератури у порівнянні із сприйманням інших видів мистецтва. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. №1. С.8–11.

72. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. Едмонтон: Сучасність, 1989. 277 с.

73. Яблонська О. В. Особливості поетики роману О. Турянського «Син землі»: архетипний рівень, інтертекст, казкові елементи. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5983/3/34.pdf>.

74. Якимчук А. Жанрові та проблемно-тематичні домінанти творчості О. Турянського. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки*: зб. наукових праць викладачів і студентів [випуск 11] / за заг. ред. В. А. Каліш. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2023. С. 280–288.

75. Якимчук А. В. Жанрові особливості та проблемно-тематичні домінанти повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених і студентів 7-8 грудня 2022 р. Глухів. 2022. С. 318–320.

ДОДАТКИ

Урок №1

Тема: О. Турянський «Поза межами болю». Коротко про письменника. Історичний матеріал Першої світової війни як предмет художнього узагальнення й філософського осмислення. Поема в прозі, що хвилює, єднає людські серця, звільняє і просвітлює душу. Умовність зображення (події поза конкретним часом і простором)

Компетентності:

предметні: *учень/учениця* розповідає про митця; дає загальну характеристику його творчості; розуміє й пояснює умовність зображення, створення художньої реальності на конкретному матеріалі; розглядає ідейно-художній зміст окремих фрагментів твору, коментує їх; виокремлює основні ідеї;

ключові: *учень/учениця* осмислює вартість мистецтва, грошей, почуттів людини тощо; висловлює власні міркування, спираючись на текст; проводить аналогії з сучасним життям;

емоційно-ціннісне ставлення: *учень/учениця* усвідомлюють переваги в житті духовного над матеріальним

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок.

Обладнання: портрети О. Турянського, уривки з кінофільму «Поза межами болю», мультимедійна презентація «Життя і творчість О. Турянського», ілюстрації на воєнну тематику.

Епіграф: Любов до життя і до вищих його цінностей переможе смерть.

О. Турянський

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань.

1.1. Робота з ілюстративним матеріалом.

- Зверніть увагу на ілюстрації. На них зображені епізоди Першої світової війни й теперішньої війни, яку розв'язала проти України сусідня держава-агресор.

- Що об'єднує ці ілюстрації?

- Подумайте і скажіть, що є причиною воєн? (*Важко однозначно дати відповідь на це запитання, але основна причина – не політична, це людська агресія і прагнення влади*)

- Пригадайте, хто із класиків світової літератури звертався до теми війни у своїй творчості? (*Е.М.Ремарк, Г.Белль, Е.Хемінгуей та інші*)

1.2. Складання асоціативного куща до слів «війна» і «життя».

- Подумайте і напишіть, з якими словами у вас асоціюються слова «війна» і «життя».

Орієнтовні відповіді учнів:

Війна – кров, смерть, дитина, яка плаче, вогонь, чорне вбрання, вибухи, воронки, мертвий солдат, жінка в сльозах, постріл, сніг у чорних плямах;

Життя – сонце, небо, радість, друзі, щастя, сміх, родина, здоров'я, любов, успіх.

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності учнів.

2.1. Вступне слово вчителя.

Війна завжди асоціюється з жахіттям, з болем, зі стражданнями. Саме такою вона зображена у творі О. Турянського «Поза межами болю».

Він сміявся і плакав Україною, проклинав і благословляв її, хворів і видужував нею. Він пройшов найглибше пекло людського буття і найвищі небесні вершини людського щастя.

Життя прожить... Багато це чи мало,

Життя прожить – найбільше диво з див.

Щоб і тоді, коли тебе не стало,

Сказали люди: «Він правдиво жив».

У чому ж правда життя людини і її суть? Замислімося над цим питанням, а вогником у темних лабіринтах життя стане для нас твір Осипа Турянського «Поза межами болю».

Отже, тема уроку: «О. Турянський «Поза межами болю». Коротко про письменника. Історичний матеріал Першої світової війни як предмет художнього узагальнення й філософського осмислення. Поема в прозі, що хвилює, єднає людські серця, звільняє і просвітлює душу. Умовність зображення (події поза конкретним часом і простором)».

Сьогодні на уроці ми розглянемо біографічні відомості про Осипа Турянського, історичний матеріал про Першу світову війну, звернемося до твору «Позам межами болю», розкриємо жанрову приналежність твору, умовність авторського зображення.

2.2. Робота з епіграфом.

- Зверніть увагу на слова О. Турянського, що взяті епіграфом до нашого уроку. Подумайте, що керує людиною на війні: інстинкт самозбереження чи прагнення перемоги над собою.

III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації.

3.1. Робота з портретами письменника.

- Зверніть увагу на два портрети письменника: один – до полону, другий – після.
- Опишіть його зовнішність?
- Чи помітні зовнішні зміни? Подумайте, з чим вони пов'язані?

3.2. Повідомлення учня-біографа про життєвий шлях

О. Турянського (із демонструванням мультимедійної презентації «Життя і творчість О. Турянського»)

Осип Васильович Турянський народився 22 лютого 1880 року в селі Оглядів на Радехівщині. Найстаршому із восьми дітей батько-тесля вирішив дати бодай якусь освіту, тому послав Осипа в сільську школу, а пізніше – в Львівську українську гімназію, хоча й не міг допомагати синові матеріально.

Тому хлопець заробляв на навчання сам. У старших класах став членом підпільного гуртка. За це його мало не виключили з навчального закладу.

Закінчивши Львівську гімназію, Осип Турянський вступив на філософський факультет Віденського університету, тут згодом захистив дисертацію. У 1910 році почав працювати в Перемишлівській гімназії на посаді вчителя української мови та літератури.

Восени 1914 року його мобілізували на Першу світову війну, де потрапив до сербського полону. Пройшов албанським «шляхом смерті», на якому загинуло 45000 бранців. Турянський був одним із небагатьох, кому пощастило вціліти. Із Сербії полоненого Турянського відправили в табір до Італії, на острів Ельбу. Після війни він переїхав до Відня, де почав викладати порівняльне право в університеті, став популярним письменником. У Галичину повернувся аж у 1923 році. Його перу належить комедія «Раби», роман «Син землі».

Галичина 20 – 30- х років – це десятки більших і менших партій, угруповань, товариств, які мали власні видання і своїх штатних письменників. Осип Турянський не приставав до жодного гурту, бо не вмів пристосовуватися, блудити словом. Критики-кон'юнктурники відповіли на цю незаангажованість замовчуванням його творчості.

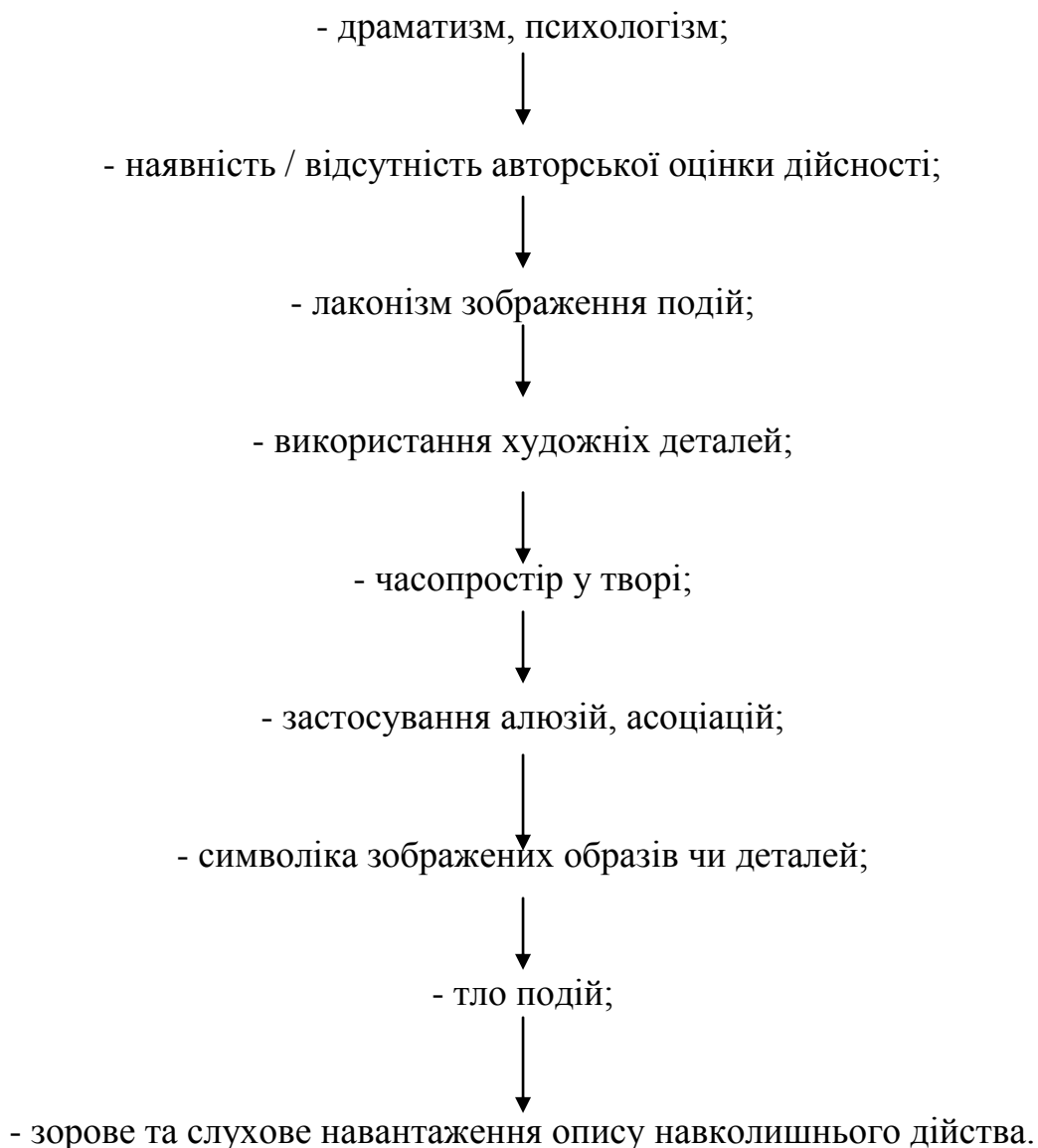
Отак у забутті він і помер. Коли хоронили письменника 30 березня 1933 року на 76-му поховальному полі Личаківського кладовища у Львові, попрощатися прийшло лише кілька десятків його друзів та учнів, не було ні вінків, ні жалобних пісень. Довгі роки могилу відвідував лише дехто із родичів, згодом навіть стежка до неї заросла.

Збереглася на цвинтарі безіменна могила з усохлим дубом.

3.3. Створення узагальнювальної схеми «Стильові домінанти творчості О. Турянського».

Стильові домінанти творчості О. Турянського

3.4. Слово вчителя.

Повість «Поза межами болю» – найвідоміший твір О.Турянського, потужний поетичний протест проти війни. Відомий літературознавець і поет Петро Карманський зауважував, що Турянський розумів величезне антивоєнне значення свого твору, збирався перекласти його іноземними мовами, щоб нагадати світові про жахіття війни.

У листі до Турянського Карманський писав: «Ваш твір – це наймогутніша з відомих картин не тільки в нашій, а й у цілій європейській літературі...Це наймогутніший протест (без протесту) проти останнього європейського злочину, це крик одчаю душі людини, мужа, батька, а

рівночасно вислів віри в людину, який вам удалося так просто, а рівночасно так могутньо висловити трьома словами «є сонце в житті»».

3.5. Перегляд буктрейлера «По́за межами болю»

<https://www.youtube.com/watch?v=5o9OFnNIf-A&t=19s>

3.6. Робота над жанровою специфікою твору

Роботу над кожним твором ми завжди розпочинаємо з визначення його жанру. Але, як ви зрозуміли, твір О. Турянського досить складний і суперечливий. До сьогодні в літературознавстві ведеться полеміка щодо його жанрової належності. Так, Зенон Гузар уважав, що це поема-симфонія, Степан Пінчук зазначив, що це повість-поема, а Микола Ільницький стверджував, що це роман. Ті, хто відходить від усталених класифікацій, стверджують, що це «хроніка передсмертних марень». Проте вирішили, що це поема в прозі або повість-поема.

Запис учнями визначення теоретико-літературного поняття «повість-поема» з підручника (с.142)

Поема в прозі (повість-поема) – це великий за обсягом ліро-епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери. Цьому жанру властиві всеохопний пафос і ліризм.

3.7. Робота над назвою твору

- Глибоко символічною є назва твору. Як ви її розумієте? (*Герої дійшли до певної межі, «точки неповернення»: стан їх вже не має значення, вони ніби перейшли в інший вимір. Їм не боляче, не страшно. Їхнє фізичне існування втратило смисл. Вони перебувають «поза межами болю»*).

3.8. Робота з узагальнювальною таблицею «Художньо-композиційні особливості твору О. Турянського «По́за межами болю»»

О. Турянський «По́за межами болю»	
<i>Присвята</i>	Твір письменник присвятив дружині й синові
<i>Хронотоп</i>	Події у творі відбуваються поза конкретним часом і

	простором, хоча читач знає, що автор описує події I Світової війни
<i>Композиційні особливості</i>	Твір складається зі вступу й п'яти частин, розпочинається реквієм за загиблими й завершується думкою про померлих побратимів. У творі є всі сюжетні компоненти

3.9. Аналітична робота над змістом твору

- Чому О.Турянський вирішив написати про загиблих товаришів? *(Твір є своєрідним жалібним вінком)*
- Перелічіть друзів у нещасті *(Оглядівський, Добровський, Сабо, Бояні, Пишлуський, Штранцінгер, Ніколич)*
- Зачитайте рядки, де йдеться про те, як герої твору стали жертвою злочину.
- Який художній засіб використав автор в уривку: «Ідуть живі трупи по трупі природи»? Я якою метою? *(Оксиморон, щоб передати жах ситуації, в якій опинилися люди)*
- Які тропи подано в уривку: «Чорні хмари накрили заздрісно сонце і блакить неба й повисли над ними, як велетенські чорні крила всесвітнього духу знищення»?
- Що було єдиним спадком для Штранцінгера, що лишила йому доля? *(Він був сліпий, а скрипка – єдина радість)*
- Хто вбив охоронця? *(Сабо)*
- Чому герої були приречені на смерть? *(Не було нічого їсти, тільки гори)*
- Хто повинен був померти? *(Той, хто найслабший)*
- Як потрібно було визначити найслабшого? *(Герої будуть танцювати навколо корча, поки хтось не впаде)*
- Яка думка була під час руху в кожного з героїв? *(Потрібно витримати, а то можуть добити)*
- Що допомогло вижити Оглядівському? *(Ручки сина, які він ніби відчував на своїй шиї)*

- Хто виявився найслабшим? Яким було його останнє прохання? (*Бояні. Просив передати мамі, що поме у теплій хаті на м'якій постелі*)
- Що робили з одягом Бояні? (*Розпалили вогонь*)
- Біля вогнища кожен розповідає про себе як особистість в екстремальній ситуації.... Продовжіть думку (*Штранцінгер спалює свою скрипку, віддає останнє, що в нього є. Сабо рве банкноти, що підступно здобува, розмірковує про гроші. Оглядівський марить дружиною і сином*)
- Хто хоче вгамувати голод людоїдством? (*Сабо*)
- Хто змусив товаришів здригнутися перед людоїдством? (*Ніколич*)
- Що засуджує письменник у своєму творі? (*Жорстокість воєн, кровопролиття, потворні явища життя*)

3.10. Робота над проблематикою твору

- Подумайте, яку першу проблему порушує автор у творі? (*Проблему війни і миру*)
- Один із героїв твору, замерзаючи біля згаслого вогнища, каже: «Ми тут вже здійснили ідеал братерської прихильності і любові». Доведіть сказане (*Товариші не кидають Штранцінгера, допомагають йому «звернути зі шляху смерті». Ніколич не допустив «добровільної жервти товаришів». Добровський не дав спалити скрипку Штранцінгера. Оглядівський роздавав шматок цукру. Сабо відвернув самогубство Бояні*)
- Чи помилялися героїв твору? (*Так. Сабо пропонував спалити скрипку Штранцінгера, він же обирає того, хто повинен умерти*)
- Як ви думаєте, це гуманно?
- Коли Бояні помирає, Сабо пропонує з'їсти його, щоб вижити. Як відреагували товариші? (*Не дозволили*)
- У тяжкій боротьбі духу з тілом чому віддали перевагу? (*Духу*)
- Отже, що породжує війна? (*Жорстокість*)
- Доберіть синонім до слова «жорстокість» (*Гуманізм*)

- Отже, якою є друга проблема твору? (*Проблема жорстокості та гуманізму*)

IV. Підсумок уроку.

4.1. Робота з картиною «Біль»

- Розгляньте картину «Біль», виконану в експресіоністичній манері. Що об'єднує цю картину і твір О. Турянського «Поза межами болю»?

4.2. Підсумкове слово вчителя.

Осип Турянський показав нам всі недоліки війни, в уста своїх героїв він вклав весь людський біль, який повністю заповнив життя людей на шляху смерті. Війна приносить лише горе, біль, муки, тому автор говорить важливі слова про перемогу життя над смертю. Основний мотив твору – це протест проти війни: «Хотів би я розбити скам'яніле небо і скинути богів у цю безодню. Хай би боги, царі і всі можновладці, що кинули людство у прірву світової війни, перейшли оце пекло мук, у якому люди караються! Хай би вони самі відчули й пізнали бездонну глибіню людського страждання. Тоді боги стали б людьми, а люди братами».

Отже, хочеться сказати, що війна – це всеохоплююче горе, автор засуджує війну як лихо не однієї країни і не одного покоління людей. Зараз наша країна переживає важкий період невизначеності, болю, смертей. У ХХІ столітті війна є безглуздою, як ніколи. Ми повинні робити висновки із попередніх воєн і всіляко засуджувати кровопролиття, хаос і розруху та відстоювати мир.

V. Оголошення і коментар домашнього завдання.

1. Опрацювати статтю про Осипа Турянського в підручнику (с. 140 – 143).
2. Дати письмову відповідь на запитання 5 – 9, вміщені в підручнику (с.144).
3. Написати невеликий твір-роздум на тему «Як я розумію назву твору «Поза межами болю» О. Турянського»

Урок №2

Тема: О. Турянський «Поза межами болю». Загальнолюдські мотиви і гуманістичні цінності. Біологічні інстинкти і духовна воля до життя: ідея перемоги духу над матерією. Гуманістичний, життєствердний пафос поеми в прозі, його вселюдська значимість і всеохопність

Компетентності:

предметні: учень / учениця розуміє й пояснює умовність зображення, створення художньої реальності на конкретному матеріалі; розглядає ідейно-художній зміст окремих фрагментів твору; коментує їх; виокремлює основні ідеї; пояснює особливість і роль композиції, пейзажу, інших художніх засобів для втілення головних думок;

ключові: учень / учениця осмислює вартість мистецтва, грошей, почуттів людини тощо; висловлює власні міркування, спираючись на текст; проводить аналогії з сучасним життям;

емоційно-ціннісне ставлення: учень / учениця усвідомлюють переваги в житті духовного над матеріальним.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок.

Обладнання: фрагмент кінофільму «Поза межами болю».

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань.

1.1. «Літературний крос»

- Осип Турянський у Перемишлівській гімназії працював... (*учителем української мови і літератури*).
- Штранцінгер добре володів музичним інструментом... (*скрипкою*).
- У 1915 році Осип Турянський потрапив до... (*сербського полону*).
- За жанром «Поза межами болю» – це (*лірична повість-поема*).

- Щоб розвести вогнище, герої твору «Поза межами болю» виконують... *(танець смерті)*.
- Осип Турянський – один із найяскравіших представників українського... *(модернізму)*.
- У мареннях цього героя постають образи дружини і дитини... *(Оглядівський)*.
- У Відні Осип Турянський навчався на... *(філософському факультеті)*.
- Фінальним акордом повісті «Поза межами болю» є драматична сцена... *(порятунку Оглядівського)*.
- Місце вічного спочинку Осипа Турянського – це ... *(Личаківський цвинтар у Львові)*.
- Українцями були герої повісті «Поза межами болю»... *(Добровський, Оглядівський)*

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності учнів.

2.1. Слово вчителя. Василь Федорів написав: «Ми винні перед ним. Час винен перед ним. Розгорнім сьогодні його повість, вчитаймося в неї, переймімося її болем, смутком і надією – і подивуймося, як ми жили стільки літ без цієї пекучої сповіді про «дорогу смерті», на якій лунав протест проти війни».

Давайте поговоримо на нашому уроці про світ, про духовність, замислимося над питанням: У чому сенс життя людини? Сподіваюся, що допоможе нам у цьому розібратися повість О. Турянського «Поза межами болю».

Отож, сьогодні на уроці ми продовжуємо працювати над змістом твору О.Турянського «Поза межами болю».

Тема уроку: «О. Турянський «Поза межами болю». Загальнолюдські мотиви і гуманістичні цінності. Біологічні інстинкти і духовна воля до життя: ідея перемоги духу над матерією. Гуманістичний, життєствердний пафос поеми в прозі, його вселюдська значимість і всеохопність».

III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації.

3.1. Робота в групах

Завдання для учнів: охарактеризувати персонажів (1 група – Бояні, 2 група – Сабо, 3 група – Ніколич, 4 група – Штранцінгер, 5 група – Добровський) за планом.

1. Портретна характеристика.
2. Національність.
3. Сімейний стан. Ставлення до матері.
4. Поведінка героя перед обличчям смерті.

3.2. Робота над характеристикою образу Оглядівського

- Розтлумачте прізвище героя (*Прізвище Оглядівський походить від назви селища Оглядів, де народився О. Турянський*)
- Знайдіть у тексті твору і зачитайте опис героя.
- Бачимо, що головного персонажа О.Турянський писав із самого себе. Подумайте, чи не тому Оглядівський є найяскравішим образом у цьому творі?
- Так що ж вирізняло Оглядівського серед інших персонажів?
- Як характеризує Оглядівського епізод, коли персонаж знайшов у себе в кишені грудочку цукру?
- Чому автор змальовує героя фізично слабкою людиною? (Автор хоче довести перемогу духу над тілом, духовного над фізичним. Той, у «кого серце заснуло», у кого воно «не відчуває вже більше ніякого болю, ні бажання. Ніякої туги за життям, ні за далекими ествами»).
- Так що ж зробило героя «космічно всесильним»?

Коментар учителя. Волю до життя персонажа живить любов. У найтяжчі хвилини він згадує дружину і сина. Вони йому з'являються привидам: «Я дивлюся довго на них обох і питаю: «Невже ви обоє дійсно живі чи це лиш ваші тіні?...». Обоє хочуть обійняти мене...обоє плачуть. Я беру їх за руки і йдемо на сонце...Сонце заглядає в усі закутки моєї душі і

проганяє усі хмари з неї... світло бере мене на свої промінні крила, голубить, колише, леліє мене...». Про те, що кохання може надати надлюдських сил, свідчить і крилатий вираз Вергілія «Кохання все здолає».

3.3. Евристична бесіда

- Хто із героїв твору фізично найслабший? (*Штранцінгер, Бояні*)
- А найсильніший? (*Добровський, Сабо*)
- Хто помирає останнім? (*Штранцінгер*)
- Що допомагає так довго триматися цьому сліпому, фізично виснаженому чоловікові? (*Його сила – сонце, він його бачить своїми сліпими очима, а скрипка – голос серця*)

3.4. Перегляд відеофрагменту з кінофільму «Поза межами болю» (монолог героя).

«Ми всі стояли перед вибором: хто перший... Кожен хотів жити, ніхто не хотів померати... Моя скрипка... це була моя остання втіха, останній акорд не лише струни, але й життя. Я не вірю, що люди є добрими і злими: вони є нещасливими і щасливими».

- Як ви розумієте слова автора про цього героя: «Він ширяє вже далеко від нас... поза межами болю».
- Отже, піснею життя стала гра Штранцінгера на скрипці.

3.5. Проблемна бесіда.

- Пригадайте, кому належать слова: «Прокляте те життя, в котрому слабкий мусить згинути, щоб дужчий міг жити» (*Добровському*)
- Я ви їх розумієте? (*Сильніші живуть за рахунок слабших*)
- Чи простежуємо це в наші дні?
- У творі автор змальовує химерний і жахливий танець. Що уявляють герої під час танцю? (*Себе в минулому*)
- Що символізує собою танець? (*Смерть*)
- Пригадайте, у якому творі згадано танець як символ смерті? (*В. Стефанік «Камінний хрест»*)

- Образ хреста змальовує й Осип Турянський. Ніколичу ввижається хрест. Який? Хто згадає? (*Великий і могутній, шлях і тінь поперек. Він нагадує біг часу*)
- Згадайте пісню Штранцінгера:
Ані хрест на ній (на могилці) не стане,
Ні на хрест оцей похилий
Слів ніхто не покладе...
- Скажіть, у якому творі згадується «похилений хрест» і три душі не знаходять спокою на тому світі? (Т. Шевченко «Великий льох»)
- Подібний образ хреста бачимо й у творі Осипа Турянського.
- Чому душі померлих блукали «по бездорожніх пустирях і плакали за втраченим життям»? (Не спокутували свій гріх до кінця)

3.6. Робота в групах «Сократівських діалог»

- Запропоновані твердження потрібно пояснити, обґрунтувати і зробити висновки.

1 група

- 1) Сабо – одержимий злобою, чекає найслабшого в танці.
- 2) Ніколич – шкодує, що не зміг виконати свою місію в житті.
- 3) Бояні – хоче заподіяти самогубство.

2 група

- 1) Штранцінгер – спалює свою скрипку.
- 2) Сабо – рве банкноти і розмірковує, що то – мати гроші.
- 3) Оглядівський – марить дружиною і сином.

Коментар учителя. Отже, Добровський, Пшилуський, Сабо, Ніколич, Бояні втрачають волю до життя, але гідно покидають цей світ, бо перероджуються біля вогнища. І як доказ – художня деталь: померли сидячи. Чому? Так ховали східних патріархів. Святий Афанасій віддав чисту душу свою, сидячи на горішньому місці під час читання Євангелія.

IV. Підсумок уроку.

4.1. Проблемно-пошукова бесіда

- Подумайте, чому виживає Оглядівський? *(Він живе спогадами про родину. Любов до жінки і сина його врятувала. Герой у маренні бачить образ матері з дитиною. Це образ Пресвятої Богородиці, яка віддає єдиного сина на спасіння людству)*
- Згадайте, в якому творі згадується подібний образ *(Микола Хвильовий «Я (Романтика)»)*
- Пригадайте, у якому творі-притчі із зарубіжної літератури ми читаємо про сміливця, який не був таким, як усі, і ніколи не здавався, а його крила стали символом свободи і щастя. Чи можемо ми провести паралель між цими творами? *(Це притча американського письменника Річарда Баха «Чайка Джонатан івінгстон». Простежуємо жанрову схожість: мала форма, два змісти – текстовий і символічний, в основі – розповідь-історія)*
- Як ви думаєте, що лежить в основі життя? *(Любов)*
- Де ми вчимося любові з дитинства? Хто дарує найпершу любов дитині?
- У чому полягає цінність родини?

4.2. Складання кодексу «Загальнолюдські цінності повісті «Поза межами болю»»

- Життя – велика цінність, його треба берегти;
- Війна – найбільше зло проти людини;
- Гроші – не головне багатство;
- Друзів треба берегти;
- Сім'я – моє спасіння;
- Сонце – символ життя;
- Мистецтво робить людей кращими.

4.3. Розв'язання дискусійного питання

- Що важливіше в житті: духовне чи матеріальне?

4.4. Підсумкове слово вчителя.

Поєма в прозі О. Турянського «По́за межами болю» є живою водою для пробудження і зцілення християнської душі української нації. Автор вірив, що «ясна ідея, що в цім оповіданні виблискує з цвинтарища й хаосу стихій і з безмежного болю й божевілля людей, розгориться полум'ям у душі молодого українського покоління й веде його все вище і вище на сонячний шлях волі і щастя великого українського народу й до вселюдського братерства й любові».

V. Оголошення і коментар домашнього завдання.

1. Повторити вивчений матеріал, підготуватися до написання твору-роздуму.

